కృష్ణశాస్త్రి కృతులు

అప్పుడు పుట్టి ఉంటే

Blank Page

Blank Page

ii

అప్పుడు
వచ్చి ఉంటే

కృష్ణశాస్త్రి కృతులు

"ఏకాంత సేవ"

పాతిక సంవత్సరాల తెలుగు కవిత్వము

అప్పుడు పుట్టి ఉంటే

బసవరాజు అప్పారావు మధురస్మృతి

అన్నమాచారి

విశ్వోదయ ప్రచురణ

నవంబరు

1965

★

వెల : రు. 3-00

★

ముద్రణ :
వేంకట్రామ్ పేపర్ ప్రోడక్ట్సు (ప్రై) లి.,
నారాయణగూడ - హైదరాబాద్.

★

విశ్వోదయ
ప్రచురణ

'యెంకిపాటల' మహాకవి,

నా అన్న

నండూరి సుబ్బారావు

స్మృతికి

Blank Page

వక్తవ్యం

విశ్వోదయకు శ్రీకృష్ణశాస్త్రిగారు పరమాప్తులు. శాస్త్రిగారికి విశ్వోదయ ఆత్మబంధువు. ఈ అనుబంధం నేటిది కాదు. చిరకాలానుగత మైనది.

శ్రీశాస్త్రిగారి ప్రతిభావంతములు, అపూర్వములు అయిన రచనలు త్వరగా అచ్చయి తెలుగుదేశం నలుమూలలా వ్యాపించవలెననీ, ఆయన సాధించిన బహుముఖసారస్వత ప్రక్రియలను ఆంధ్రరసజ్ఞులు ఆస్వాదించవలెననీ, యువ రచయితలు అవి చూపిన నవ్యమార్గాలలో తమ రచనలను తీర్చి దిద్దుకోవలెననీ, విశ్వోదయ చిరకాల కాంక్ష. దేశంలోని సుస్థిర పుస్తక ప్రచురణ సంస్థలు గాని, ధనాధిక రసజ్ఞులు గాని, ఈ సాహిత్యసత్కార్యం ఏనాడో నిర్వహించవలసింది. కాని ఇంతవరకు ఆపని జరగలేదు. ఇప్పటికే కాలాతీత మయింది.

స్పర్శవేదివంటి ఆయనచేయి ఏసారస్వతశాఖపై పడినా అది సువర్ణమయమయింది. ముక్తకం, గేయం, నాటిక, యక్షగానం, సంగీతరూపకం, సాహిత్యప్రసంగం, ఆయన ప్రత్యేకముద్రతో నవజీవనాన్ని సంపాదించు కున్నాయి.

అట్టి శాస్త్రిగారి రచనలను ధారావాహిగా ఆయా రచనారీతులను బట్టి ప్రత్యేక సంపుటములుగా ప్రకటించే పనికి

యథాశక్తిగా నేడు విశ్వోదయ పూనుకున్నది; ప్రక్రియా వైవిధ్యమునుబట్టి శాస్త్రిగారి రచనలన్నీ సుమారు 14 సంపుటాలు కావచ్చు నని అభిజ్ఞుల అంచనా. వాటి నన్నిటినీ కాలక్రమమున సాహిత్యప్రియులచేతు లందుంచవలె నని విశ్వోదయ సంకల్పం.

ఈ ఉద్దేశాన్ని విశ్వోదయ తెలియపరచగానే, శ్రీ శాస్త్రిగారు అత్యాదర పూర్వకమైన చిరునవ్వుతో - ఎన్న దగిన తమ రచనలన్నీ ఎదుట ఉంచారు.

నిజానికి, అందులో వేటికవే ప్రథమ గణ్యములై ప్రకటన కావలసినవి. కాని-నేటి ఆంధ్రావళి అభిరుచినిబట్టి, భావగభీరములు, కావ్యభాషా ప్రచురములు అయిన శాస్త్రి గారి కవితారచనలకంటె,

జనతా సన్నిహితములూ, వ్యవహార భాషాసరళములూ, రుచిమంతములూ, అయిన వచనరచనలను ముందు ప్రచురించి, తదుపరి పరంపరగా తక్కిన కవితా, నాటికా, గేయ సంపుటాలను తేవలెనని మా అభిలాష.

ఈ సదుద్యమానికి భావుకుల ప్రోత్సాహం విధిగా ఉంటుందని మా విశ్వాసం.

ఇట్లు
ప్రకాశకులు

i

రెండు మాటలు

శ్రీకృష్ణశాస్త్రివంటి ఆరియుతేరిన (రచనా) వృద్ధ మూర్తుల రచనాసంపుటాలకు ముందు ఏవో రెండుమాటలు వ్రాయబోవడం చాపల్యంవల్ల గాని, చాతుర్యంవల్ల గాదు. అయితే ఈ ప్రయత్నం ఎందుకు? అంటే- ఆయనరచనల మీద ఉండే తెగ ఇష్టం వల్ల, అని జవాబు.

ఒకసారి శ్రీకృష్ణరాయభాషానిలయంలో జరిగిన మహాసభకు హాజరయి, శ్రీశాస్త్రిగారికారులో తిరిగివస్తూ ఆయనతో అన్నాను, -"అన్నగారూ, మీ రచనలన్నీ - రేడియోనాటికలు - ప్రసంగాలతో సహా త్వరగా అచ్చయి ఎప్పుడు వస్తాయా అని ఎదురుచూస్తున్నాం. మిమ్మల్ని 'కృష్ణపక్షం', 'ఊర్వశీప్రవాసం-' కవిగానే లోకం చాలా వరకు ఎరుగును. మీ అద్భుతమైన వివిధసారస్వత ప్రక్రియలను ఒడుపైన వచనరచనలను లోకానికి చూపి చకితం చెయ్యాలి" అని 'ఊరుకోక, 'పోనీ కొన్నిరచనలు నాకివ్వండి- నేను చక్కగా వేస్తాను.' అన్నాను.

శాస్త్రిగారు స్తిమితంగా- 'అన్నీ సిద్ధంచేశాను. త్వరగానే అచ్చవుతాయి, చూడండి' అన్నారు.

అని, సుమారు మూడేళ్ళయింది.

పుస్తకాలు అచ్చుకాలేదు.

అయితే- శాస్త్రిగారి కాలమానంలో మూడేళ్ళంటే మూడు రోజు లన్నమాట.

తర్వాత మళ్ళా కలుసుకోలేదు. తదుపరి- చాలా మార్పులు వచ్చాయి.

శాస్త్రిగారు దైవికంగా మౌని అయిపోవడం, ఆయన ఆరోగ్యం ఎన్నాళ్ళకోగాని కుదురుపడకపోవడం వగైరా—

మొన్న ఆమధ్య కలుసుకున్నప్పుడు, ఆయన బల్లమీద "బహుకాలదర్శనం" అనే రచనలసంపుటి హఠాత్తుగా కనపడేటప్పటికి, నా సంతోషానికి మేర లేకపోయింది.

ఆయన ఆ సంపుటానికి ఏ ఇతర కారణాలవల్ల ఆ పేరు పెట్టినా, వాటికోసం ఎదురుచూచే అస్మదాదులయెడల ఆ పేరు అన్వర్థం అయింది.

"బహుకాల దర్శనం" లో - ఒక ఆప్తత ఉంది. ఆపేక్ష ఉంది. ఆశ ఉంది.

బహుకాలానికి అయిన ఆ "దర్శనం" మళ్ళా అదృశ్యం కాకుండా, మా విశోదయ దృఢసంకల్పంతో శాస్త్రిగారి రచనా సంపుటాలను పరంపరగా ప్రకటించడానికి పూనుకోవడం, ఏనాడో అస్మదాదుల కళ్ళల్లో మెదలిన స్వప్నానికి సుస్థిరరూపం ఇవ్వడమై, మరింత ఉల్లాసాన్ని కలిగిస్తున్నది.

ఇక్కడ ఒక ప్రశ్న—

ఏమి ?—

శాస్త్రిగారి పుస్తకాల ప్రచురణకు ఎందు కంత తహతహ ?

తెలుగుదేశం రచయితలకు, కవులకు, గొడ్డు పోయిందా ?

చేయివిసిరితే, వరదమంది !

పుస్తకాలకు కరువా ?

విపణివీధిలో వేలకు వేలు.

మరి ?—

అక్కడే ఉంది విశేషం. ఈ ప్రశ్నకు సరియైన జవాబుచెబితే-శాస్త్రిగారి రచనాసారాన్ని స్పృశించినట్టే !
శాస్త్రిగారికీ, ఆంధ్రలోకానికీ ఉండే అనుబంధం విచిత్ర మైనది.

మొదట శాస్త్రిగారికి లోకం ఎంతఇష్టమో, అంత అందకుండా దూరంగా ఉండేవారు.

లోకానికి లోపల ఆయనమీద ఎంత అనురాగమో అంత విముఖంగా ఉన్నట్టు కనబడేది. క్రమంగా రెండు దశాబ్దులు కడచేటప్పటికి శాస్త్రిగారు తమ లోకాతీత కవితా గంధర్వలోకంనుంచి ప్రజల్లోకి తొంగిచూడడం ప్రారంభిం చారు. జనత తలయెత్తి ఆయనవైపు ఆశగా చూచింది. లోకంలోని ఎత్తులూ, పల్లాలు, విసుగులు, విలాసాలు, వలపులు, పగవులు, అందాలు, అహంకారాలు, ఆయన్ను ఎలుగెత్తి పిలిచాయి.

అన్నింటికీ ఆయన మారుపలికారు. ఆ పలుకులో నుంచి సూటిగా సూన్నృతంగా గేయాలు పరుగులెత్తాయి. ప్రసంగాలు పరిమళించాయి. యక్షగానాలు ప్రత్యక్షమైనాయి. విజ్ఞానం వినోదం సహస్రముఖాల విచ్చుకున్నాయి.

వీటిని ప్రజలకు అందించడానికి అభ్రభారతి (Radio) చేసిన సాహాయ్యం మరువరానిది.

ఇట్టి విశిష్టరచయిత రచనలను ఏకముఖంగా చేతిలో పెట్టుకుని చదివి ఆనందించకుండా సాహిత్యప్రియులు ఉపేక్ష వహించలేరు. అంతేకాదు—

ఆరచనల సంస్కారం అనన్యాదృశ మైనది. లోకం లోని కొందరు రచయితలు పురాణవిశ్వాసాలకో, నవీన వ్యామోహాలకో తాకట్టుపడి ఒకటి పురస్కరించడం వేరొకటి తిరస్కరించడం పరిపాటి.

శాస్త్రిగారు ప్రాచీన నవీన ప్రగతి వాదాల త్రివేణీ సంగమం. ఇందులో ఏ ఒక్కటీ నిర్గుణమైనదిగాని, నిర్దుష్ట మైనది గాని కాదని ఆయన తలంపు. ప్రతిభావంతుడు అన్ని టినీ చూస్తాడు. తన మార్గమేదో తాను నిశ్చయించు కుంటాడు. ఒకరి వెంటపడడం, ఒకరికి ప్రతిధ్వనిగా మారడం, అతనికి కిట్టని సంగతి. ఈ సత్యాన్నే కాళిదాసు మాళవిక-లో అన్నాడు— "సంతః పరీక్ష్య అన్యతర ద్భజంతే మూఢః పరప్రత్యయనేయ బుద్ధిః"

చిన్ననాడు మహాకవులు పండితులు అయిన తండ్రి పెదతండ్రుల సాహచర్యం,

విద్యార్థిదశలో ఆంగ్లభాషా సాహిత్య కోవిదుడు రఘుపతి-నాయుడుగారి ఆచార్యకం, బాగా ఎదిగినపిమ్మట రామమోహనరాయల వంటి మానవతావాదుల అపార ప్రభావం, ఆయనను క్రొత్తవ్యక్తిని చేశాయి. కనుకనే ఆయన సాహిత్యంగురించి మాటలాడినా, సామ్యవాదంగురించి మాట్లా డినా ఉమర్ ఖయ్యాముగూర్చి మాట్లాడినా, ఉపనిషత్తులు

గూర్చి మాట్లాడినా, ఒక విలక్షణవాక్కు ఖంగున ప్రమోగు తుంది.

ఒకకొందరికి వలె ఆయన రచనకు లోకంలో అస్పృశ్యము లంటూ ఏవీ లేవు, 'శక్తి అంటూ ఉండాలిగాని, రచయితకు ఉదారం, నీచంఅనీ, రమ్యం జుగుప్సిత మనీ, ఏదీ లేదు. అన్నీ ప్రతిభాపింఛికతో స్పృశిస్తే మనోహరం అయిపోతాయి.' అని ఆయన మతమూ, అనుభవమూను.

కనుకనే ఆయన 'పుష్పలావికలు' గురించి ఎంత శ్రద్ధగా చెప్పగలరో, 'బూట్‌పాలిష్' గురించికూడా అంత ఇంపుగాను చెప్పగలరు. శ్రీనాథుని కవితారహస్యాలలోకి చొచ్చుకుపోయి చూచినట్టే, చిన్నారిపాపల ఆటలపాటల్లో కూడా లీనమైపోగలరు. కాబట్టి, ఆయన నోటివెంట ఏది వచ్చినా ఎవరో ప్రేరణచేస్తే వచ్చినట్టుకాక, హృదయంనుంచి దూసుకు వచ్చినట్టు కనపడుతుంది.

ఇంకో విశేష మేమంటే,

కొందరు రచయితలు ఏదో ఒక రచనాప్రక్రియను అవలంబించి, కృతార్థు లవుతారు. మరి కొందరు కొన్నిటిని అభిమానించి, మరికొన్నిటిని ప్రయోగాత్మకంగా వ్రాస్తారు. అవి సఫలం కావచ్చు. విఫలం కావచ్చు. నమ్మకం లేదు.

శాస్త్రిగారివిషయంలో మొదట అట్లాగే అనుకున్నాం; ఆయనదుర్గం కవితమాత్రమే అనీ, ఇంకేదీ ఆయన వల్లకాదనీ, కాని - ఆయన కవితను మించిన వచనమూ, యక్షగానాలూ, నాటికలూ వ్రాసి, లోకాన్ని దిగ్భ్రాంతం చేశారు. కథ,

నవలజోలికి పోలేదు. ఆయన రుచే వాటిమీదకు ప్రసరించ లేదేమో.

ఉత్తమరచయితకు ప్రతిభ, వ్యుత్పత్తి సమృద్ధిగా ఉండా లంటారు. కాని, శాస్త్రిగారికి వ్యుత్పత్తికంటె ప్రతిభమీదనే పక్షపాతం. అట్లాఅని-ఆయన వ్యుత్పత్తిని తిరస్కరించిన సన్ని వేశాలు చెప్పదగినంతగా కనపడవు. లోకంలో లబ్ధప్రతిష్ఠు లైన కవులకంటె ఆయన వాడిన అపశబ్దాలు తక్కువే.

ఏతావాతా—

ఆధునికాంధ్రసాహిత్యంలో అసాధారణ ప్రతిభావంతు డైన రచయిత శ్రీ కృష్ణశాస్త్రి. అట్టివారి రచనలు లోకానికి త్వరగా సమగ్రంగా అందాలి. ఆ ప్రయత్నంలో సంకీర్ణ వ్యాసాలు, సాహిత్యప్రసంగాలు, యక్షగానాలు, శ్రవ్య నాటికలు, గేయాలు, ఖండకావ్యాలు, క్రమంగా ప్రకటితం కావడం ఆంధ్ర సాహిత్యప్రియులకు ఎంతైనా హర్షదాయక మనుకుంటాను. ఈ విశ్వోదయప్రయత్నానికి ప్రజామోదం ఉంటుందని నా విశ్వాసం.

కావలి కళాశాల.

1-10-65

ఇట్లు

ఇంద్రగంటి హనుమచ్ఛాస్త్రి

"ఏకాంత సేవ"

[1922]

తిరుగ నీ నాఁటి కాంధ్ర సారస్వతమునకు వసంతో దయమైనది; నవజీవము కలిగినది; నూతన రామణీయకము చేకూరినది. వల్లరుల కొకక్రొత్త సౌకుమార్యము, చివురుల కొక క్రొత్త మెత్తందనము, ప్రసవముల కొక క్రొత్త కమ్మం దనము, మకరందమునకొక క్రొత్త మాధుర్యము, కలకంఠ మునకొక క్రొత్త కంఠస్వరము- ఈ వసంతము వనలక్ష్మికొక క్రొత్తశోభ, ఒకవింత సౌందర్యము, ఒక యపూర్వ లావ ణ్యము!!! ఆంధ్ర సారస్వత చరిత్రములో నొక నూతనశకము ప్రారంభమైనది. కవులు బయలుదేరినారు; ప్రాఁతకవులవంటి వారు గారు; గాన మొనర్చుచున్నారు; వెనుకటివారి వలెఁ గాదు. విషయములో మార్పు; రీతిలో మార్పు, స్వరములో మార్పు; ఔను. కాలము మారినపుడు, కాలముతోఁ బరిస్థితు

లన్నియు మారినపుడు, కవిత్వము మాత్రము మారకుండునా ?

ప్రాచ్య పాశ్చాత్య నాగరకతా సమ్మేళనము వలన మనవారు క్రొత్తవారైనారు. వీరికిఁ గొన్ని నూతనాశయము లలవడినవి. వీరిలోఁ గొన్ని విచిత్రలక్షణములు కనుపట్టుచున్నవి. కవులలోఁగూడ నంతే; ఆంధ్రకవులలోఁగూడ నంతే. వీరు పాశ్చాత్య సారస్వతపఠనము చేయనక్కఱలేదు; చేయకున్నను మారి పోవుచున్నారు: మారిపోవుచున్నట్టు తెలియఁగకయే మారిపోవుచున్నారు; మారిపోవుట తప్పక మారిపోవు చున్నారు; వాతావరణముతో మారిపోవు చున్నారు. ఎట్లు?

నవ్యకవులకు స్వేచ్ఛ ప్రాణము. వీరు ప్రాణమైనఁ గోల్పోవుదురు కాని శృంఖలముల ధరింపరు. వీరికిఁ బ్రాణముకన్న గానము తీపు—సంకెలలో సంగీతమా! కట్టుఁబాటులోఁ గవిత్వమా?

మఱియొక చిత్రము. వీరొకరికై కవనము చెప్పరు. వీరికీ యశ మక్కరలేదు; ధనధాన్యములపైఁ గోర్కిలేదు; ఇతరు లానందింతురా యను నాతురతలేదు. వీరు గానము చేయుదురు. ఏలయన - గానము చేయవలయుఁగనుక చేయుదురు. పాడుట వీరి కూపిరి పీల్చుట, విడుచుట-ఏల పాడుదురో వీరే యెఱుఁగరు. చందమామ యేల చంద్రికల వెద

చల్లును? పూవు లేల తావుల విరఁజిమ్మును? నీర మేల పారును? తెమ్మెర లేల విసరును? కోయిల యేల గొంతెత్తి పాడును? పరులఁ దనియించుటకా? తన బాగునకా? పాడ కున్న బ్రతుకు గడవకా?

వీరు ప్రకృతికి బిడ్డలు. ఆమె యొడిలో నిద్రింతురు; ఆమెకడ మాటలాడ నేర్తురు; ఆమెతో మాటలాడనేర్తురు; ఆమె స్తన్యముఁ గ్రోలుదురు; ఆమెతో నాటలాడుకొందురు; ఆమెను గౌఁగిలింతురు. ఆమెచిఱు నవ్వే వీరికి వెన్నెల. ఆమె పలుకులే వీరికి గోయిలకూఁతలు. ఆమె వదనమే వీరికిఁ జంద్ర మండలము. ఆమె చూపులే వీరికిఁ జుక్కలు. ఆమెయే వీరి సర్వస్వము. ఆమె పాడును; గర్జించును; ఆమె నవ్వును; బొమ ముడివేయును. ఆమె కౌఁగిలించును; దండించును. ఎట్టులైన నామెను వీరువిడువరు. వారిదములు, భూరుహములు, పులుఁ గులు, పువ్వులు, మధుపములు, మారుతములు, నక్షత్రములు; నదులు వీరికిఁ గూరిమి నెచ్చెలులు; ప్రాణబంధువులు.

మఱియువీరుప్రకృతిని సులోచనములతోఁజూడరు; కను లతోఁ గాంచుదురు; వీరు ప్రకృతికి దూరముగఁ దొలఁగిపోరు; చెంతఁ జేరుదురు. వీరి ప్రకృతి పుస్తకములలోని ప్రకృతి కాదు; వీరు ప్రతినిమిషముఁజూచి ప్రేమించు ప్రకృతియే.

కనుక వీరికీ విశ్వమునఁ బ్రేమింపఁదగనిది, గౌరవింపఁ దగనిది, వర్ణింపఁదగనిది యెయ్యదియు లేదు. ఘనాఘన

గర్జనము, కప్పకూఁత; కలకంఠరుతము, కాకి యఱపు; కంజాతము; గడ్డిపోఁచ; మృగరాజము; మూషికము-అన్నియు వీరికి సమానములే. అన్నిటిలో వీరు సౌందర్య మరయుదురు; అరసి యానందింతురు. ఆనందించి గానము చేయుదురు; "సుందరమగు వస్తువే సంతతానంద దాయక" మని (A thing of beauty is a joy for ever-*Keats*) గంతులిడుదురు. షేక్స్పియరన్నటుల వీరికిఁ బాదపములు భాషణములు; సెలయేళ్లు పుస్తకములు; శిలలు ధర్మోపన్యాసములు. వర్డ్సువర్తను కవి వాక్రుచ్చినరీతి నెట్టి చిన్న పూవైనను వీరిహృదయముల గంభీర భావములను బుట్టించి కన్నీరుఁ గురియింపఁ జేయఁను.

To me the meanest flower that blows can give
Thoughts that do often lie too deep for tears.

మఱియు వీరికి సార్వభౌముని గాథవలెనే సామాన్యుని కథకూడ వర్ణనీయము. నిరుపేద నిట్టూర్పు, కలుషాత్ముని కన్నీరు, చిన్నిపాప చిఱునవ్వు, కన్నతల్లి కంటిచూపు, కాపుకన్నె కలికివలపు—ఇయ్యవికూడ వీరికిఁ బ్రబంధము రచియింపఁదగు విషయములే; ఒక్కొక్కదానిపై నొక్కొక్క కావ్యము విరచింతురు.

ఇట్టి వీరికవిత్వమునకుఁ బ్రధానలక్షణము లెవ్వి? భావనాశక్తి (Imagination); బుద్ధిసూక్ష్మతకాదు; దానికంటె ఘనతరము భావనాశక్తి. ఇది కనఁబడని వస్తువులఁ గాంచఁగలదు. వినఁబడనిధ్వనుల వినఁగలదు. పోవలేని ప్రదేశములకుఁ

బోఁగలదు. దీని స్వచ్ఛంద విహారమున కీవిశాల విశ్వము చాలదు. ఒకసారి తారకాకాంతలతోఁ దాండవ మాడించును; ఒకసారి మున్నీటితరఁగలలోఁ ముంచివేయును; ఇఁక నొక్కసారి పవనునితోఁ బరువెత్తించును; మఱియొక్కసారి వారిదములపైఁ బ్రయాణము చేయించును; ఇపుడు సుమములతో సౌరభములఁ గురియించును ; ఇపుడు మధుపములతో మకరందముఁ ద్రావించును; సెలయేటితో గల గల మనిపించును; పులుఁగులతోఁ గలకలపాడించును; బిచ్చగానితోఁ దిరిపమెత్తించును; రాజాధిరాజుతో సింహాసనారూఢుఁ జేయును. పాపాత్మునితో బాష్పములఁ బ్రవహింప జేయును; భక్తునితో బ్రహ్మ సాయుజ్యము నొందించును. స్వరములో నేమున్నదో, సంచారములో నేమున్నదో, శిరఃకంపములో నేమున్నదో. చిఱునవ్వులో నేమున్నదో, హస్త చాలనములో నేమున్నదో, యపాంగ వీక్షణములో నేమున్నదో, యియ్యదియే కవికిఁ దెలియఁబఱచును. మనస్సులో మనస్సును జూపించును. హృదయములో హృదయమును వ్యక్తపఱచును. మబ్బు, గాలి, పక్షి, తుమ్మెద మున్నగునవి దీనిజాతిలోనివే. దీనికిఁ గాలముతోఁ బనిలేదు; స్థానముతోఁ బనిలేదు; వయసుతోఁ బనిలేదు; వస్తు తారతమ్యముతోఁ బనిలేదు; "బురదలోఁ బొరలు కీటకముకూడ నీశ్వరసేవఁ దలయెత్తుచున్నది" అని షెల్లీ చాటించినాఁడు.

The worm beneath the sod
May lift in homage of the God

రవీంద్రనాథుఁడు చాటినట్లు కాటికిఁ గాలుచాచిన కవి సర్వసమవయస్కుఁడే.

All have need for me; and I have no time to brood over the after-life. I am of an age with each, what matter if my hair turns gray.

భావనాశక్తియే కవిని నూతనపథముల విచిత్రగతుల నడిపించును. అందువలననే యొక మహాకవి వెఱ్ఱివానినిఁ, బ్రియునిఁ, గవినిఁ గలిపి ముడిపెట్టినాఁడు

The lunatic, the lover, and the poet
Are of imagination all Compact.

వీరు గాలిలో మేడలఁ గట్టుదురు; ఆకృతులఁ గల్పింతురు; ఆయాకృతులకు నామకరణ మొనర్తురు; నివాసస్థలము నిర్మింతురు. బ్లేక్కును వెఱ్ఱివాఁడని లోకము నిరసింపలేదా!

కాని యీ కవులభావనాశక్తి వెఱ్ఱివాని వికృత కల్పనాసామర్థ్యముకన్న మిన్న. మఱియు నున్నత హార్మ్యముల వర్ణించుచు, "నక్షత్రములు సౌధగవాక్షముల లోనికిదూరి యచటి పిల్లలకు నాటవస్తువులైన" వనుట వికృత కల్పన. "ప్రద్యుమ్నుఁడు చిలుకచేఁ బ్రియురాలికి సందేశముఁ బంపె" ననుట భావనాశక్తి. మొదటిదానిలో గొప్పలేదు; రెండవది కవిత్వమున కుండవలసిన ముఖ్యలక్షణములలో నొకటి.

ఈ భావనాశక్తి ప్రతిమానవునికి గలదు. అట్టిచో నందఱును గవు లౌదురా ? కారు. దీనితో నితరపరికరములు కావలయును. సౌరభము లెగఁ జిమ్ముటకు సమీరము కావలయును. తళతళ ద్యుతుల మెఱయుటకు వజ్రమునకు సానఱాయి కావలయును.

తన్మయీ భవన యోగ్యత, భావోద్రేకము (Emotion) దీనికిఁ దోడుగావలయును. కవి నొక విధమగు నుద్రేక మూగింపవలెను; ఒక యావేశ మావహింపపలెను."దుఃఖమో, మోదమో, కోపమో, వలపో, యీర్ష్యయో భక్తియో, యతనిని మార్చివేయవలెను. అతనిచే నతని నే మఱపింపఁ జేయవలెను. అట్టిసమయమున నతఁడు వలవల నేడ్చును; పకపక నవ్వును; పిచ్చికేక లిడును; పాడును; నృత్యము చేయును.

"బాజాలురా నాన్న బాజాలు,
బాజాలురా నాన్న బాజాలు,
బాజాలతో వచ్చె పల్లకీ అదుగో,
పల్లకీలో ఉంది పార్వతీదేవి,
పార్వతీదేవికీ జేజేలు పెట్టు.
బాజాలురా నాన్న బాజాలు,
బాజాలు వచ్చాయి బాజాలు"

అని గంతులిడు చిన్నబిడ్డ కొంతవఱకుఁ గవి యగు చున్నాఁడు.

"ఎందుకైతే వుంచినావో బందిఖానాలో"

అని మొఱపెట్టు రామదాసు కొంతవఱకుఁ గవి యగుచున్నాఁడు.

"జుట్టులో పువ్వులూ పెట్టుకున్నావా,
ముత్యాలజూకాలు పెట్టుకున్నావా,
గజ్జెల్లమొలతాడు కట్టుకొన్నావా,
వచ్చి ముద్దియ్యవే వరహాలతల్లీ"

అని వాత్సల్య పరవశయై పాడు తల్లి కొంతవఱకుఁ కవి యగుచున్నది.

కంటికీ కాటుకెట్టి, కడవ చంకనుబెట్టి
కన్నీరు కడవ నిండెనుగదరా, చల్ మోహనరంగా,
నీకు నాకు జోడు అయితే, మల్లెపూల తెప్పగట్టి,
తెప్పమీద తేలిపోదాం గదరా చల్ మోహనరంగా,

అని గాన మొనర్చు ప్రణయ స్వరూపిణియగు పల్లెపడుచు కొంతవఱకుఁ గవయిత్రి యగుచున్నది.

"జీరంగి నీలయేణి। నిలసి మాట్లాడవే
నిలసి మాట్లాడవే, కలిసి ముద్దులియ్యవే,
పలకనైన పలకవే। పంచదార చిలకవే"

అని తన ప్రేమోద్దేశము వెలువఱచు శబరకుమారుఁడు కొంతవఱకుఁ గవి యగుచున్నాఁడు.

"రెండు కాళ్ళూ లేవు నారాయణా,
రెండు కళ్ళూ లేవు నారాయణా,
కట్ట గుడ్డా లేదు నారాయణా,
నిలువ నీడా లేదు నారాయణా"
కుడువ కూడూ లేదు నారాయణా,

అని దైన్యముగా విలపించు భిక్షుకుఁడు కవివలె దుఃఖతన్మయత్వము నొందుట లేదా ? కవిత్వమునకుఁ గావలసినది భావనాస్ఫోరకత్వము, (Suggestiveness) హృదయాకర్షణము. రసోజ్జృంభణము.

కాని ఇట్టిపాటలకు సారస్వత చరిత్రములో శాశ్వత స్థానము, గౌరవస్థానములేదు. ఏలయన-వీనిని బుస్తకమునఁ జదివినప్పు డొక విలక్షణమగు గానము వెలువడదు; పాడినప్పుడే యివి బాగుగ నుండును. వీనిలో నొకకొంత గలదు. చక్కని పదములు లేవు; కూర్పు లేదు; కవిత్వమునకు ఛందోబద్ధమగు మనోహరశబ్ద సముదాయముకూడఁ గావలయును.

కాని కేవలము గణయతి ప్రాసనియమములు నిరర్థకములు; అస్వభావాలంకారము లనావశ్యకములు, "కలము పట్టినవారెల్లఁ గవులు కానేరరు. హృదయభావముల వెలువఱుపకున్న, నుచితరస పోషణముఁ గావింపకున్న నది కవితగాదు. అష్టాదశవర్ణనములు, తలదిరుగఁజేయు కల్పనలు

బంధములు, పద్యములోఁ బద్యములు, ద్వ్యక్షరత్ర్యక్షర ప్రాసములు నిట్టి విచిత్ర శబ్దచమత్కృతు లన్నియు వ్యర్థ వాక్యావళీ విడంబనమే కాని మనోహర కవితాగానము కాదు" సంగీతమునం దేమి, చిత్రలేఖనమునం దేమి, కవిత్వ మునం దేమి, ద్వివిధములు కలవు. నయనములకో, శ్రుతి పుటములకో యానందము గలుగఁ జేయునవి కొన్ని— హృదయమును దన్మయత్వములో ముంచివేయునవి కొన్ని- రవివర్మపటములు మొదటిజాతిలోనివి; అవనీంద్రనాథ టాగూరు చిత్రములు రెండవజాతిలోనివి; కంఠమాధుర్యము లేని సంగీతశాస్త్రజ్ఞుల రాగాలాపన మొదటిజాతిలోనిది; గవాయిపాట రెండవజాతిలోనిది. వసుచరిత్ర మొదటిజాతి లోనిది; భాగవతము రెండవజాతిలోనిది. ఆంగ్లేయ సారస్వత ములో "పోపు" కవిత్వము మొదటిజాతి లోనిది. షెల్లీ (Shelley) కవిత్వము రెండవజాతిలోనిది. మొదటి రకము కంటె రెండవ రకము వేయిరెట్లు ఘనతర మని నా నమ్మకము.

అదియుఁగాక భావనాశక్తి యున్నపుడు, తన్మ యీ భవనయోగ్యత కలిగినప్పుడు పదము లప్రయత్నముగ (Spontaneity) దొరలుచుండును. కవి వ్రాసినటుల :-

"భావనాబల మున్నది ప్రకృతియున్న
దిష్ట ముండినఁ బదముల కేమి కొఱత ?

"నదీనదపదములు, కాసారపదములు, కేదార పదములు, సైకతపదములు, ఆశ్రమపదములు, ఆరామపదములు, పట్టణపదములు" అన్నియుఁ బదములే; అందువలననే యీ పరికరము లన్నియు సమకూడినపుడే పద్యములు వ్రాయవలెనని కొందఱందురు. యుద్ధనిధి సభలకో, కాంగ్రెస్సుసభలకో, యే దొరగారి మీఁదనో, యేసాహేబు మీఁదనో, యే సెట్టిమీఁదనో యరగంటలో మొదటి యక్షరములఁ జదివినచో నామము వచ్చునట్లును దుది యక్షరములఁ జదివినచో దీవన వచ్చునట్లును, "తయారు" చేయు పద్యములు పద్యములుకావు. సాధన సామగ్రియంతయును సమకూడినప్పుడే రచించు కావ్యములు మహోత్కృష్టములై యాచంద్రార్కముగ విరాజిల్లును.

తన పాటకన్నఁ గవి గానమే హాయిగానున్నదని కోయిల యనుకొనుచున్నట్లు టెనిసను మహాకవి వ్రాసినాఁడు.

"...The nightingale thought
I have sung many a songs but never a one so gay
For he sings of what the world will be
when the years have died away"

అట్టికవన మీశ్వరవర ప్రసాదమే, దాని సౌరభము నాఘ్రాణించుటకుఁ గవిరాజచక్రవర్తి యగు నాతఁడే తనయూర్పు నట్టె యాపునని యొక కవికుమారుఁడు గర్వముతోఁ జాటినాఁడు.

God holds his swift enchanted breath
To catch the fragrance on the wind.
'Harindranath Chattopadhyaya'

ఏకాంతసేవ యట్టి మహాగ్రంథములలో నగ్రస్థానము నలంకరించువానిలో నొకటి. కవనమున కుండవలసిన లక్షణము లన్నియు నిద్దానికి సంపూర్ణముగఁ గలవు. నూతనాంధ్ర సారస్వతములో నిట్టికావ్యము వేఱొకటి లేదని నానమ్మకము.

ప్రభాతసమయమునఁ బ్రియురాలగు భక్తుఁడు హృదయేశ్వరునిఁగూర్చి కోయిలయై గొంతెత్తిపాడుట; కళ్యాణగీతిలో నవశయై చిక్కనకలకంఠిని గరుణించిన కళ్యాణమూర్తి కనుమొఱంగుటచే దుర్భర విరహానలములోఁ బరితపించు నామె ప్రణయాధినాథుని సందర్శనమునకై ప్రార్థించుట; "ఆత్మేశుతో నైక్యమందక యున్న నొక్కింత సేపైన నోపని యామె ప్రణయస్వరూపుని బట్టి తెచ్చుటకుఁ బ్రణయవనంబు లోపలి పుష్పరథములో" భ్రమరమే బాసటగా బయలుదేరుట; "పదిలమగు పాణిద్వయముతో, నిశ్చలమగు నేత్రయుగముతోఁ, జెదరని చిత్తముతో, స్వామి నర్చించు పూజాద్రవ్యసమితితో" నామె యాయత్తయై యుండుట "శ్రీ పుష్పయోగ సంసిద్ధికి" చేకూరుటయు, యుగయుగంబులనుండి మ్రోఁగుననంత విశ్వగానము-" నిత్యనూతనగానము-మఱల మఱలఁ బాడినదే పాటగా నామె పాడుట...ఇయ్యది

"మధురముగ, మార్దవంబుగా, మంజులముగ
మానసానందకరముగా, మంగళముగ"

మధురపదజాలముతో మనోహరముగ వర్ణింపఁబడినది; "నెమ్మినెఱజాణ లాటకత్తెలుగా, కోయిలలు తోడిగాయకులుగాఁ, దేఁటిరొద శ్రుతిగా, నందన వనమునను, మందాకినీ తీరమునను, ప్రభాతసమయమునను. చంద్రికా పులకిత యామినులను, నింగిపై నీలాలపేరు వ్రేలునట్లు, విశ్వమంతయు వెన్నెలతీఁగ ప్రాఁకునట్లు, దిక్కు లన్నియు దివ్యగానములతో నిండునట్లు, ప్రకృతియంతయుఁ బరవశ యగునట్లు" ప్రవిమల భక్తియుక్తుఁడైన భక్తుఁడు పరమేశ్వరునిఁగూర్చి పాడుప్రణయగీతము, ఇది భాగవతమువలెనే పఠింపఁదగినది; ప్రేమింప దగినది; శిరసావహింపఁ దగినది.

వేయేల ? ఇది విమర్శనాతీతము. వంగభాషకు రవీంద్రునిగీతాంజలి యెట్టిదో, మనయాంధ్రమున కీ మహాకవుల-భక్తుల యేకాంతసేవ యట్టిదని నా యభిప్రాయము.

పాతిక సంవత్సరాల తెలుగు కవిత్వము

[భారతి ; 1948]

౧

దాదాపు ౧౯౨౩ మొదలుకుని నేటిదాకా పాతిక సంవత్సరాలు కదా! ఈ పాతిక సంవత్సరాల ఆంధ్రకవిత్వం స్థితిగతు లెలా ఉన్నాయో వ్రాయాలంటే చాలా చిక్కు లున్నాయి.

నేనూ ఈ శకంలోవాణ్ణే అయెను! మరి కొద్దో గొప్పో నేనూ కొంత సందడి చేసినవాణ్ణే అయెను!

ఇప్పటి ఆంధ్రకవిత్వాని కున్నంత వైవిధ్యము, సంపద, మరి ఏ ఇతరరాష్ట్రకవిత్వానికీ లేవని నా గట్టి నమ్మకం. అసలు తెలుగునాటి సాహిత్యకేదారంలో కవిత్వపు పంట

ఎప్పుడూ ఎక్కువే. ఆంధ్రదేశంలో ప్రతి రెండో వ్యక్తీ కవి లాగ కనబడుతున్నాడని ఒక ప్రఖ్యాత వంగకవి అన్నట్లు వింటున్నాను. ఇది పరిహాసానికి అన్న పలుకైనా పరమార్థం కలదిలాగే తోస్తుంది. ఇంతకీ ఈ మాట వంగజాతిగురించికూడా అనవచ్చును. కవులూ, కవిరాజులూ అక్కడా ఇక్కడా కూడా ఎక్కువే. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, చెళ్లపిళ్ల వెంకటశాస్త్రిలవద్ద బయలుదేరి, వేంకటపార్వతీశ్వరులు, రాయప్రోలు సుబ్బారావు, అబ్బూరి రామకృష్ణరావు మొదలైన కవులదగ్గర ఆగి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ. పింగళి కాటూరి కవులు, నాయని నండూరి సుబ్బారావులు, శివశంకరశాస్త్రి, వేదుల సత్యనారాయణశాస్త్రి, కవికొండల వెంకటరావు, మాధవపెద్ది బుచ్చిసుందరరామశాస్త్రి, తుమ్మల సీతారామమూర్తి చౌదరి వంటి మధ్యతరంకవులను పలకరిస్తూ, మల్లవరపు విశ్వేశ్వరరావు, శ్రీరంగం శ్రీనివాసరావు, పిలకా గణపతిశాస్త్రి, సంపత్, హనుమ దింద్రగంటివంటి కవులు, పఠాభి, ఆరుద్రవంటి అతినవ్యులదాకా నా మనస్సు ఉత్సాహంతో ఉరకలువేస్తూ వచ్చేసరికి, నేడు మనయెదుట ఉండి, సాహిత్యక్షేత్రంలో యథాశక్తి కృషిచేస్తూన్న కవులు నూరుగురైనా నా యెదుట మెరుపుల్లాగ కనిపించారు. నాకు కొంతఆనందమూ, గర్వమూ కూడా కలిగాయి. కనుపర్తి అబ్బయ్య చెప్పినట్లు, "చతుర కవిత్వతత్వ పటు సంపద యొక్కరి సొమ్ముగాదు, భారతిదయ సౌధవార్ధి,

కవిరాజుల మానసముల్ ఘటంబు, లాయతము కొలంది లబ్ధమగు నయ్యమృతంబు."

వీరందరూ కాక నిన్న మొన్నటిదాకా నవ్యసాహిత్య క్షేత్రంలో కృషిచేసి కీర్తిశేషులైపోయిన గురుజాడ అప్పారావు, బసవరాజు అప్పారావు, కీర్తిశేషు డనలేకపోతున్నాను గాని మా కొడవటిగంటి వెంకటసుబ్బయ్య, కొడాలి సుబ్బారావు, కొంపెల్ల జనార్ధనరావు, త్రిపురనేని రామస్వామి చౌదరి, తుమ్మలపల్లి వెంకటరత్నము, పెనుమర్తి వెంకటరత్నము, దువ్వూరి రామిరెడ్డి మొదలైన దిట్టలుకూడా ఈ శకంలోనివారే. ఇంత కవిత్వ శ్రీసమృద్ధితో నిండి ఉన్న పాతిక సంవత్సరాల కవిత్వచరిత్ర స్పష్టంగా ఎరుకపరచడం పెద్ద ఇబ్బందే.

ఇంకొకరకం కష్టం ఉంది. ఇప్పుడు పరుగెత్తేటంత త్వరగా ఇదివర కెన్నడూ కాలం మన దేశంలో పరుగెత్తలేదు. నా చిన్నతనంలోనే ఎంత మందంగా నానుస్తూ నడిచేది ! సమాజమూ, వ్యక్తిజీవితమూ, వాటి అన్యోన్యసంబంధమూ, సమస్యలూ, వడిదుడుకులూ ఇప్పటిమోస్తరుగా అప్పుడు ఉండేవా ! అప్పటి జమీందారును విష్ణుమూర్తి అనేసెయ్యవచ్చు; అధమపక్షం అభినవభోజుడనో, అధునాతన కృష్ణరాయలనో అనవచ్చు. అప్పటి కవి అగ్రకులంవాణ్ణనీ, "వెలనాటివాడ, కవితకు వెల నాటినవాడ"ననీ చెప్పుకోవచ్చు. అలాగ చెప్పుకుంటే అందరమూ, "ఓహోహో! భేష్ ! బా"

ననవచ్చుకూడా. ఆస్తివిషయం, ఆస్తిక్య విషయం, మతం విషయం, మంచిచెడ్డల విషయం, కులం విషయం, కొద్ది గొప్పల విషయం, తెలుగువాడికి సంబంధించిన అన్ని విషయాలలోనూ, ఈ 'ఔను కా' దనడాలూ, ఈ ఆందోళనలూ ఆవేశాలూ, ఇవన్నీ అప్పుడేవీ? వీరేశలింగం చేతి దెబ్బలకు ఆంధ్రజాతి నిద్రలోనుంచి కాస్త ఒత్తిగిల్లి, ఒళ్లువిరుచుకుని, కళ్ళు నులుముకుని, అప్పుడే ఆవులించి లేచి కూర్చున్న రోజు లవి. ఇప్పుడు వచ్చిన ఇబ్బంది ఏమిటంటే, అప్పటినుంచి నేటివరకు, మూడు తరాలవారూ ఒక్కసారే సమాజంలో ఇప్పుడు వేంచేసి ఉన్నారు; సాహిత్యక్షేత్రంలో కృషిచేస్తూనూ ఉన్నారు. ఇంకొక చిత్రం. రెండుమూడు తరాల ప్రభావాలు కొంత కొంతగా ఒక్కర్లోనే ఉన్నవారూ ఇప్పుడు ఉన్నారు. ప్రత్యేకంగా ఏదో ఒక సాహిత్యధోరణి మాత్రమే ప్రశస్తమైన దంటూ, మిగతా వాటిని చిన్నచూపు చూసేవారు మూడు తరాల్లోనూ ఉన్నారు.

కాని సమాజం జీవనది. అయితే సాహిత్యమూ జీవనదే. మూడుతరాలవారినీ అసలుసాహిత్యగుణ మనే జలసూత్రం బంధించి, ఏకకుటుంబంలోనికి తీసుకుని వస్తున్నది. అప్పటప్పటి కాలపరిస్థితులను అనుసరించి ఆయాఉద్యమాల పలుకుబడిని బట్టి, కొన్ని కొన్ని కొత్తపాత సంస్కృతుల ప్రభావాలనుబట్టి, తమతమ ప్రత్యేక ప్రతిభలను బట్టి, కవుల దృక్పథాలు మారవచ్చు; కనుక కావ్యవస్తువులు మారవచ్చు;

కనుక కంఠధ్వనులూ, బాణీలూ మారవచ్చు, కాని, పట్టి చూస్తే కవిత్వమంతా ఒక్కటే కాదూ! ఈ ధీమాతోటే ఎన్ని ఇబ్బందులున్నా నవ్యాంధ్రకవిత్వాన్ని గూర్చి ఈ కాస్త వ్రాస్తున్నాను.

౨

ఈ నవయుగంలో భారతజాతినీ, ఆంధ్రజాతినీ ఊగించిన ఉద్యమాలు ఏవేవి ఆంధ్రకవిత్వాన్ని కూడా ఆవహించాయో కొంత చెప్పాలి. నిజానికి ఈ యుగంలో వివిధ భారతరాష్ట్రీయసాహిత్యాలు ఒకే ఒకరకపు ఉద్యమాల ప్రభావాలలో పడినట్లు కనబడతాయి. ఒకేరకపు ధోరణులు వాటిలో కనబడతాయి. కనుక ఈ ఉద్యమాలు ఎటువంటివో తెలుసుకుంటే నవ్యాంధ్రకవిత్వలక్షణాలు తెలిసిపోతాయి.

మొదటిది కాల్పనికోద్యమము (Romantic movement). జాతికి మృతస్థితివంటి నిద్రావస్థ ఒకటి వస్తుంది. అది పోగానే జాతి మేలుకుంటుంది. అంటే తిరిగి పుడుతుంది. అనేకప్రభావాలవల్ల ఈ ప్రబోధం కలగవచ్చు. ఈ ప్రబోధం వచ్చినతరువాత బాల్యయౌవనాద్యవస్థలవంటివి జాతిజీవితంలో అన్ని కార్యరంగాలలోనూ గోచరిస్తాయి. కనుక సాహిత్యంలోనున్నూ, యౌవనదశలో ఉన్న వ్యక్తి తనంత

వాడు లేనట్లున్నూ. తన అనుభవమంత అమూల్యమైనది లేనట్లున్నూ, లోకరంగంలో తానే నాయకుడైనట్లున్నూ అనుకుంటాడు. సాక్షిగా తటస్థుడుగా ఈ లోకాన్ని చూడ లేడు. దానిలో పడి కష్ట సుఖాలు తీవ్రంగా అనుభవించడమే అతనిపని. అత డెక్కువగా హృదయవాది. అనుభవంవైపు మొగ్గినంత ఆలోచనవైపు మొగ్గడు. ఈ అవస్థలో ఉన్న జాతికూడా తనంత గొప్పదీ, లోపంలేనిదీ లే దనుకుంటుంది, ఈ ఆత్మపరత, ఈ 'తన'తనం, నాటి సాహిత్యంలో బాగా స్ఫురిస్తుంది.

ఇక యౌవనాంగణంలో అడుగుపెట్టిన వ్యక్తిలో అద్భుతపూర్ణమైన ఒక దృష్టికూడా ఉంటుంది. అదివరకు అతిసామాన్యంగా కనబడిన ప్రతివస్తువూ, ప్రతి సంఘటనా. కొత్తకొత్తగా గొప్పగొప్పగా గోచరిస్తాయి. "దాక్కొని ఉండి, దారిపక్క నిరుక్కొని" ఉండే గడ్డిపూవుకి నక్షత్రాని కిచ్చే దివ్య గౌరవ మిస్తాడు. జలతారు అంచునీలిచీరను మెరుపుతో గూడిన మేఘమంటాడు. "ఈ నా శరీరమం దివతళించిన గాలి"లో హోమధూమసౌరభాలకోసం నాసాపుటాలు బిగబడతాడు. "ఈ నా తనూపూర్ణమైన ఆకాశం"లో క్రతుధ్వనులకోసం చెవు లొగ్గుతాడు. అప్పు డతని చేతకీ, వ్రాతకీ, సంయమం ఉండదు. ఆవేశానికి అడ్డ కట్ట ఉండదు. కంఠానికి గడియ పడదు. "భావనాబల మున్నది; ప్రకృతి యున్నది; ఇష్టముండిన పదముల కేమి

కొరత ?" అంటాడు. వాగుతో, వాహినితో కలిసి కిన్నెర సానిపాట పాడేస్తాడు. 'నన్నెవ్వరాపలేరీవేళా' అనీ, 'ఇంటింట పెడతారు యెంకి నీపేరు' అనీ, 'నా యిచ్ఛయే గాక నా కేటి వెరపు' అనీ అంటాడు. అతన్ని ఏవో లక్ష్యాలు కూడా ఆకర్షిస్తాయి. అప్పు డతనికి ధ్రువతార దూరంగా ఉన్న దనిపించదు. అందే ద్రాక్షపండులాగ అని పిస్తుంది. తన మనస్సును దానికి తగిలించి నమ్మకంగా ప్రయాణం సాగించేస్తా నంటాడు. అతనిలో సాహసమూ, విజిగీషా కూడా ఉంటాయి. కొత్త అనుభవాలకు స్వాగతం ఇవ్వడానికీ, కొత్తమార్గాల్లో పడిపోవడానికీ, కొత్తప్రయో గాలు చెయ్యడానికీ భయపడడు.

యౌవనంలో కవిత్వలావణ్యం ఎక్కువ దొరుకుతుంది. ముదిరిపరువమైన వయస్సులో సాహిత్యసందేశం ఎక్కువ దొరుకుతుంది. అందుచేతనే కవి పెరిగి ముదిరి, "జీవనగంగా హరితతటమ్మున" నిశ్చలనిశితమైన దృష్టులు సారిస్తూ కూర్చు న్నపుడే రూపకంవంటి సాహిత్యం సృష్టించగలడు. ఇక పైని చెప్పినట్లు, కాల్పనికోద్యమానికి చెప్పిన గుణాలన్నీ — అనగా కాల్పనిక వేగం, లక్ష్యావేశం, విశృంఖలత, విజిగీష, సాహసం, అద్భుతపూర్ణమైన మనస్థితి — చాలవరకు నవ్యాంధ్ర కవులం దరిలోనూ కనబడతాయి.

3

నవయుగభారతంలో పుట్టిన మరి రెండు ఉద్యమాల ప్రభావంకూడా నవ్యాంధ్రకవులపై ప్రసరించింది. దాదాపు నూటపాతిక సంవత్సరాలక్రితం రామమోహన రాయలతో పుట్టిన మానవోద్యమం ఒకటి. దాదాపు ఆ రోజుల్లోనే రూసో మొదలైనవారి ప్రభావంవల్ల పాశ్చాత్య లోకంలో ఇటువంటి ఉద్యమమే పుట్టింది. ఇది ప్రతిమానవుని శిరస్సు మీదా మకుటం పెడతానంటుంది. మానవులందరికీ కూడా సామ్యము ఉండాలంటుం దీ ఉద్యమం. దీనివల్ల ఎల్లయెల్లలూ, అన్నిఅంతరాలూ చెరిగిపోతాయి. జగత్తులో మానవుణ్ణి మించిన దేదీ దీనికి లేదు. పూర్వ భారతీయ విజ్ఞానసంస్కృతుల్ని నిరసించ దిది. ఎటొచ్చీ, తూచితూచి, సహేతుకంగా విమర్శించి, దేశకాలపరిస్థితుల్ని బట్టి గ్రహిస్తానంటుంది. పాశ్చాత్యవిజ్ఞానసంస్కృతుల్నీ అంతే. ఈ జగత్తు, మానవుడు, వాని అనుభవాలు, అన్నీ గట్టి పరమార్థాలనే శాస్త్రీయ దృక్పథం, వాస్తవికతకూడా ఈ ఉద్యమలక్షణాలే. "అసీమ మైన ఈ సృష్టిలో తూర్పేది ? పడమ రేది ? అవి ఒక హృదయంయొక్క, రెండు స్పందాలు" అనిన్నీ, "నా జాతి మానవ జాతి" (My caste is human kind) అనిన్నీ, బతికితే స్వతంత్రుణ్ణయి బ్రతుకుతాను, లేకపోతే ఉండనే ఉండను" (I will be free, or not be at all) అనిన్నీ, రాగల ప్రతి మానవుడూ చాటతాడని ఈ ఉద్యమం అంటుంది. ఈ ఉద్యమం విజాతీ

యంగా కనపడినా అలాంటిది కాదు. ప్రతి వ్యక్తికీ, ప్రతి జాతికీకూడా వార వారి విశిష్టత చెడకుండా ఈ ఉద్యమం స్వాతంత్ర్యం కోరుతుంది. ప్రతి వ్యక్తికీ స్వాతంత్ర్య వికాసాలు ఉంటేనే, జాతి సర్వాంగసుందరం అయి ముందుకు నడుస్తుందనీ, ప్రతిజాతికీ స్వాతంత్ర్యవికాసాలు ఉంటేనే ఈ మానవ లోకంలో సమృద్ధీ, శాంతీ, సుఖమూ ఉంటాయనీ ఈ ఉద్యమం అంటుంది.

ఈ ఉద్యమాన్ని ఆంధ్రదేశంలో ప్రవేశపెట్టి ప్రబలం చేసినవాడు ప్రవక్త వీరేశలింగం.

ఈ ఉద్యమంలో మళ్ళీ రెండుతరాలు (Stages) ఉన్నాయి. ప్రారంభంనుంచి దాదాపు గాంధీయుగందాకా ఒకటి; గాంధీయుగారంభంనుంచి మరొకటి. మొదటి యుగంలో విద్యాధికులైనవారిమీదనే ఈ దీని ప్రభావం ప్రసరించింది. చుట్టూఉన్న సమాజమూ, దానిలో పేరుకుపోయిన విశ్వాసాలూ, కరుడుకట్టుకుపోయిన ఆచారాలూ, వాటిని ప్రతిఘటించి ఒక్కొక్క వ్యక్తి నలిగిపోవడమూ-ఇవే వారికి మొదట కనపడ్డాయి. కనుక ప్రత్యేక వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యమూ, వాని కష్టసుఖాలూ - వీటికోసమే ఆ ఉద్యమం మొదట సాగింది. ఈ శకంలో భారతసాహిత్యసీమలో హిమాలయ శిఖరంలాగ ఆకాశంలోకి పొడుచుకుని పైకిలేచి, ఉద్యమానికి ఉత్తమోత్తమ ప్రతినిధిగా కనబడేవాడు రవీంద్రుడు. వ్యావహారికభాషావాదంద్వారా గిడుగు రామమూర్తి పంతు

లున్నూ, కావ్యాలద్వారా గురజాడ అప్పారావున్నూ ఈ ఉద్యమాన్ని ఆంధ్రసాహిత్యంలో ప్రవేశ పెట్టారు.

ఈ ఉద్యమం రెండోతరం గాంధీతో ప్రారంభమయింది. అదివరకు పండితపరిషత్తులలోనూ, ప్రాసాదాలలోనూ ఉండి పోయిన మానవస్వామ్య సామ్యాలు ఇప్పుడు విపణులలోకీ, వీధులలోకీ, గుడిసెలలోకీ చొచ్చుకొని పోతున్నాయి. అంతే గాక అదివరకు ప్రత్యేక వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యవికాసాదులకోసం కృషిచేసిన మహోద్యమం ఇప్పుడు సమష్టిమానవశ్రేయస్సు కోసం ఆందోళన మొదలుపెట్టింది. వివాహము, విద్య, మతమువంటి సమస్యలకన్న కూడా, ఆకలి, దారిద్ర్యమువంటి సమస్య రోజూ ప్రతిజీవితాన్నీ ఎక్కువ తీవ్రంగా దగ్గరగా పల కరించే అతి వాస్తవిక సమస్య అంటుంది, ఈ ఉద్యమం. దీని వల్ల మానవుని ఏకత్వము, అన్యోన్యబాంధవ్యము, సమష్టి త్వము బాగా స్ఫురించి దృఢపడతాయి అంటుందీ ఉద్యమం. నాటి మానవోద్యమాన్ని ఈవిధంగా నలభై కోట్లలోను నవ ప్రపంచ శక్తులసాహాయ్యంతో చాలవరకు నాటినవాడు గాంధీ. గాంధీయే కొంతవరకు కొత్తమానవుడు. సామాన్య శక్తి సామర్థ్యాలూ, సామాన్యజీవితాన్ని స్ఫురింపజేసే కూడూ గుడ్డా, కుటీరవాసమూ, జీర్ణశరీరమూగల ఈగాంధి ప్రభు వులూ ప్రబలులూ పండితులూ చూస్తూండగానే ప్రప్రథమ పీఠంమీదికి ఏనాడయితే ఎక్కికూర్చున్నాడో, ఆనాడే ప్రతి సామాన్యమానవుడూ జగత్తంత మహాపీఠంమీద అధిరోహించి

ఊరుకున్నాడు. ఇదివరకు సామాన్యలోకంకోసం మాహాత్మ్యం అవతరించేది. ఇప్పుడు సామాన్యలోకం మాహాత్మ్యం దగ్గరికి అధిరోహిస్తున్నది. మానవోద్యమానికి సంబంధించిన ఈ రెండోతరంలో భారత సాహిత్యలోకంలో టాగూరువంటి ఉన్నతుడింకా రాలేదు. దీనికి కారణాలు ఇవి అయి ఉండవచ్చు; లేక వీటిలో ఏదైనా ఒకటయి ఉండవచ్చు. ఇదివరకు ఒక్కొక్క వ్యక్తిప్రతిభ పర్వతశిఖరంలాగ పైకి పెరిగేది. ఇప్పుడు అడ్డంగా పైరుపొలంలాగ పరుచుకుంటున్నది. దానికి ఔన్నత్యము, గాఢత్వము గుణాలు. దీనికి వైశాల్యము, వైవిధ్యము, వేగము, వేడి, గుణాలు.

రెండు-యౌవనదశలోనుంచి జాతి పెరగడంవల్ల కవిత్వయుగంలోనుంచే నాటకాలయుగంలోనికి సాహిత్యం ప్రవేశిస్తుందేమో! నాటకంలాగ మరి ఏ ఇతర సాహిత్యరూపమూ, సమాజజీవితంతో పడుగు పేకలాగ పెనవేసుకొనిపోలేదు. నాటకరచయిత మహాగట్టి వాస్తవికుడు. ఇప్పుడు మన దేశంలో సమాజరూపం స్ఫుటంగా ఏర్పడుతూ కొంతకొంత స్పష్టంగా కనిపిస్తున్నది.

మూడు-మనదేశంలో కవికి సమష్టి ప్రజాజగత్తు దూర దూరాలనుంచి 'మరోప్రపంచం'లాగే కనపడుతుంది, కాని సన్నిహితమైన ఆప్తానుభూతిలాగ పలకరించడం లేదేమో! కొంతవరకు ద్రష్ట అయిన కవి అంచులు చూస్తున్నాడు, కాని అందులోనివాడు కాలేదు. కవిత్వానికి కొంత ఆత్మీయత, ఆత్మ

పరత కావాలేమో! ఆ కొత్తసమాజం సుస్థిరంగా ప్రతిష్ఠింపబడ్డాక రవీంద్రుని మించిన కవులే రావచ్చును.

౪

ఈ మానవోద్యమం గాక నవభారతంలో ఈ యుగంలో మరోమహోద్యమం బ్రహ్మాండంగా విజృంభించింది, హైందవజాతీయోద్యమం. ఇది దయానంద రామకృష్ణ వివేకానందులతో ఉజ్జ్వలంగా ప్రారంభమై, లోకమాన్యునితో ఉన్నతశిఖరా లందుకుంది. చిరదాస్యనిద్రనుంచి మేల్కొన్న భారతీయునిదృష్టి ఒక్కసారి పూర్వకాలాలలోకి చొచ్చుకుని పోయింది. అభిమానంవల్ల, ఆత్మవిశ్వాసంవల్ల, ఈ దృష్టి మరీ నిశితమై, ధగధగా తొందరతొందరగా మెరసిపోతూ పరుగులెత్తింది. కవికి ఆత్మీయానుభవం కలిగించినంత ఆవేశమూ, వేడీ ఈ జాతీయోద్యమం కలిగించింది. ఎంతో ఆప్తంగా అయిపోయాయి మన పూర్వగాథలూ, విజ్ఞాన సంస్కృతులున్నూ. ఏ లోపమూలేక సమగ్రసుందరంగా శాశ్వతసత్యాలుగా కనబడ్డాయవి. "ప్రాతకొత్తల మేలికలయిక"అని అనడం కన్న, "ప్రాతవాటికన్న నీవు పొడిచే దేముంది? వాటిని మళ్ళీ శుభ్రపరచి సుస్థాపితం చేసికొమ్మం"టుంది ఈ ఉద్యమం.

ఈ ఉద్యమానికి ఉత్తమప్రతినిధులు వంగసాహిత్యక్షేత్రంలో బంకించంద్ర, ద్విజేంద్రలాల్ రాయలు. ఈ ఉద్యమానికి చెందిన నవ్యాంధ్రకవిత్వసీమలో ఉన్నత శిఖరంగా సాక్షాత్కరించేవాడు విశ్వనాథ సత్యనారాయణ.

౨

కాల్పనికోద్యమప్రభావం ఈ యుగంలో కవులందరి మీదా ప్రసరించింది. మిగిలిన ఉద్యమాలలో కొందరిమీద ఒక ఉద్యమప్రభావం, మరికొందరిమీద మరొక ఉద్యమ ప్రభావం ఎక్కువగా ప్రసరించాయి.

ఆ రోజుల్లోనే కొందరు మహావ్యక్తులైన గురుదేవులు తెలుగునాటి సాహితీపరుల మనోమందిరాల తలుపులూ, కిటికీలూ ఒక్కసారి తెరచి వెలుగులూ, గాలులూ లోపల ప్రవేశ పెట్టారు. మొదట బందరులో, తరువాత కాకినాడలో, వెంకటరత్నం నాయుడుగారిద్వారా-(వారిని భక్తిశ్రద్ధలతో స్మరిస్తూ శిరస్సు వంచుకుంటున్నాను) మానవోద్యమమూ, దానికి సంబంధించిన ఉన్నతోజ్జ్వలములైనలక్ష్యాలూ, ఉర్దూపారశీ కాంగ్ల సాహిత్యాల ఘనతా. లావణ్యమూ వారి శిష్యులకు పరిచయమయాయి. రాజమహేంద్రవరంలో కూర్ద్రివంటి ప్రతిభాశాలి కవికొండల వెంకటరావు అడవి బాపిరాజువంటి కవులను తనచుట్టూ చేరదీసుకుని, అటు వర్డ్సువర్తువంటి కవుల కావ్యాలూ, ఇటు పైరుచేలూ ఓడరేవులూ పల్లెటూళ్ళ పరిసరాలూ పుంతలూ వాటిలో జనమూ చూపించేడు. మరి బందరులో శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారున్నచోట కవిత్వపు తిరునాళ్ళే. తిరుపతివెంకటేశ్వరులు కవిత్వాన్ని ఒక ఉద్యమం చేశారు. సామంతుల ఆస్థానాలలోనే గాక, సామాన్యసదస్యులలోకూడా వారు కవితోత్సవాలు కావించే

వారు. కాస్త చదువుకుని కంఠం విప్పుతున్న ప్రతికవినోటా ఆ కవు లితరకవులతో గావించిన సాహిత్యసమరాలగాథలు ప్రతిధ్వనించేవి. వారి విజిగీష వీనినికూడా వేడెక్కించేది తెనుగుతనము, కవితాదీక్ష, కల్పనాసమృద్ధి వారినుంచే వారి శిష్యులకు వచ్చి ఉండాలి. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, పింగళి కాటూరికవులు, త్రిపుర్నేని రామస్వామిచౌదరి, మాధవపెద్ది బుచ్చి సుందరరామశాస్త్రి వారి శిష్యులలో కొందరు.

ఇక్కడ మరొక్క మాట. హైందవజాతీయోద్యమం మన తెనుగునాటిలో కృష్ణా గుంటూరుమండలాలలో ఆంధ్రోద్యమరూపాన ఎక్కువగా విజృంభించింది. జాతిగౌరవాన్ని గూర్చి కావ్యా లల్లిన కవులందరూ దాదాపు అక్కడివారే.

౬

"భారతి" పుట్టకపూర్వము, మా "సాహితి" రాకపూర్వమూ, ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచిక, ఆంధ్రభారతి, ఆంధ్ర గ్రంథాలయ సర్వస్వము, అనసూయ, శారద మొదలైన పత్రికలలో కొందరుకవులకావ్యాలు వెర్రిఆవేశంతో యువకవులము కొందరము చదువుకునేవారము. నాకు బాగా జ్ఞాపకం, ౧౯౧౪-౧౬ సంవత్సరాలలో నేనూ, మా నండూరి సుబ్బారావూ నాయుడుగారి చరణసన్నిధిని ఉన్నప్పుడు, బసవరాజు అప్పారావు వచ్చి, గురజాడవారి కావ్యాలూ, తన సెలయేటి గానమూ అహరహమూ ఆలపిస్తూ ఉండేవాడు. అతడు

అమరదూతగా మాకు కనపడేవాడు. మేమూ ఆకావ్యాలన్నీ కంఠస్థంచేశాము. అంతలో మాతో చింతాదీక్షితులూ, వేదుల సత్యనారాయణశాస్త్రికూడా కలిశారు. దీక్షితులుగారికి గురజాడ కవిదేవుడు. వేదులకి రాయప్రోలుకవికులగురువు. రాయప్రోలు సుబ్బారావుగారి ఖండకావ్యాలు ఆంధ్రగ్రంథాలయ సర్వస్వం మొదలైన పత్రికలనుంచి చదివేవారం అప్పటికే అబ్బూరి రామకృష్ణరావు 'మల్లికాంబ' "ఊహాగానము"లోని కొన్ని పద్యాలు మా అందుబాటులోనికి వచ్చి మమ్మల్ని అమితంగా ఆకర్షించాయి. ఏమి రోజు లవి!

౧౯౨౧ లోనో, ౧౯౨౨ లోనో ఒకనాడు సాయంకాలం చామర్లకోట్ల రైల్వేప్లాటుఫారంమీద నేను నిలబడి ఉండగా, కొన్ని యేండ్లతరువాత మా నండూరి కనపడ్డాడు. అప్పుడు ముసురుకూడా పట్టి, 'పాటపాటగా' చినుకులు పడుతున్నాయి. 'ద్వారకావాసా' వినుమని సుబ్బారావు గొంతు విప్పాడు. ఎంతబాగాపాడేవాడుసుబ్బారావు! ఇద్దరమూఅలాగే ప్లాటుఫారంమీద కూర్చున్నాం, 'గుండె గొంతుకలోన కొట్లాడుతాది' అని మొదలుపెట్టి తాను వ్రాసిన నాలుగు పాటలూ పాడాడు. నేనూ వినుమన్నాను. "ఆకులో ఆకునై" అనే నా కృష్ణపక్షంలో మొదటి పద్యం, "అన్వేషణమూ" చదివాను. మా బసవరాజు వింటే బాగుండునని ఇద్దరమూ అనుకున్నాం. మరి కొద్దిరోజుల్లో కాకినాడలో రోజూ సాయంకాలం ఊరిబయట చిన్న సమావేశాలూ సభాపతి భావరాజు

సుబ్బారావుగారు. నండూరి, వేదుల, చింతావారూ, పాటిబండ అప్పారావూ, బసవరాజూ, నేనూ, మామా పద్యాలూ, గురజాడ రాయప్రోలు ప్రభృతుల పద్యాలూ చదువుతుంటే, వాటిమీద విమర్శనలు సాగుతుంటే, మాకు తెలియకుండానే సాయంకాలాలు రాత్రు లయేవి.

అలాగే అక్కడ గుంటూరు, తెనాలి ప్రాంతాలలో శివశంకరశాస్త్రి, నోరి నరసింహశాస్త్రి, కొడవగంటి వెంకట సుబ్బయ్య ప్రభృతులు కలిసేవా రనుకుంటాను. మరి బందరులో విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, నాయని సుబ్బారావు, పింగళి కాటూరివారు, అడవి బాపిరాజు, కొడాలి ఆంజనేయులు ఆంధ్రజాతీయ కళాశాలలోనూ అవతలా సమావేశమయేవా రనుకుంటాను.

మరి ఒకటి రెండేళ్ళకి, దాదాపు అందరమూ సాహితీ సమితిలో సహధర్ములమై సహోదరుల కూటంగా కలిసి పోయాం. అయితే ఇక్కడ ఒక్క మాట చెప్పాలి.

౧౯౨౩ కి పూర్వమే మా వంటివారిని ఆకర్షించిన కవులలో ఒక్క గురజాడ అప్పారావు తప్ప మిగిలినవా రందరూ ౧౯౨౩ తరువాతకూడా సాహిత్యరంగంలో కృషి చేసినవారు కనుక, ఈ పాతికసంవత్సరాల ఆంధ్రకవిత్వ చరిత్రలోకూడ వా రుండనేఉన్నారు. వారిని ౧౯౨౩ కి పూర్వులుగా జరపడానికి వీలులేదు. వారినిగూర్చి ముందు కొన్నిమాటలు.

౭

గురజాడ అప్పారావు ౧౯౧౫ లో చనిపోయినా, ౧౯౧౫ తరువాతనే జీవించడం ప్రారంభించాడు. ఆయన బిల్హణీయమూ, నీలగిరిపాటలూ, ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచికలో పడ్డాయని జ్ఞాపకం. 'లవణరాజుకల', 'కన్యక', 'పూర్ణమ్మ' మొదలైన కావ్యాలు బందరునుంచి వెలువడే ఆంధ్రభారతినుంచి కాబోలు చదివాము. కాల్పనికోద్యమంలో ఉన్న ఉత్తమలక్షణాలన్నీ స్వచ్ఛమూ నిసర్గసుందరమూ అయిన ఆయనవాణిలో వినబడతాయి. సామాన్యుల గాథలూ, సామాన్యులకందేమాటలూ కావ్యావరణం లోనికి ప్రవేశపెట్టడం ఆయన గొప్పతనం. ఆ 'ముత్యాల సరం'కూడా అలాగే అమరింది! ఆ ఛందస్సు తెలుగువాడి కష్టసుఖాలూ, కథలూ ఎంత బాగా చెప్పుతుంది! "పాటలాధరి చెట్లచేమలకై పాట పాడితే తాటివనమున ఆగి చంద్రుడు తాను చెవియొగ్గడమూ", "మంచిచెడ్డలు రెండె కులములు; మంచి అన్నది మాల అయితే మాల నేనౌదున్" అని చాటడమూ, "నలుగురు కూర్చుని నవ్వేవేళల పుత్తడిబొమ్మను పూర్ణమ్మను ఒకపరి తలచి" కన్నీరొలికించడమూ, "పెరిగి విరిగితి విరిగి పెరిగితి" నని స్వంత కష్టసుఖాలు తలపోసుకుని వాపోవడమూ, "ప్రేమ కలుగక బ్రతుకు చీకటి" అని ప్రేమికుడు కావడమూ — ఇవన్నీ ఆ కొత్తరోజుల్లో యువకవుల హృదయాలకు ఆనందపక్షాలు తొడిగి, గూటిని దాటి యెగు

రనివాటికి, కొండంతజీవితాకాశాన్ని చూపెట్టాయి. వీరి రచన లన్నింటిలోనూ వీరేశలింగం మానవోద్యమప్రభావమే కనబడుతుంది. 'దేశభక్తి' అనే కావ్యంలోకూడా హైందవ జాతీయోద్యమపు దేశభక్తి స్ఫురించదు.

"విశ్వగాన వియత్తరంగిణి
భంగముల నుప్పొంగు నాతని గీతశీకరముల్."

అని ఆవేశంతో అతని కావ్యాలనుగూర్చి నాటి యువకవి అంటాడు. ప్రబోధకావ్యము, ఆత్మపరకావ్యము, ప్రేమగీతము, కథాకావ్యము—అన్నీ తరువాతతరంవారికి మచ్చునకందిచ్చినట్లు ఆయన వ్రాశాడు.

౧౯౨౩ కి పూర్వం సాహిత్యలోకంలో వేంకట పార్వతీశ్వరులదికూడా గట్టి ప్రభావమే. వీరి కావ్యాలకు తురాయి వంటిది 'ఏకాంతసేవ'. తెల్లవారగట్ట పెళ్ళివారిని లేపే మనోహరమైన సన్నాయిపాటలాగ నవయుగారంభంలో వీరి కావ్యగానం వినిపించేది. భాషలోనూ. ఊహలలోనూ, ఆవేశాలలోనూ పూర్వసంప్రదాయాలను గౌరవిస్తూ, ఉత్తమవంగ వాఙ్మయంద్వారా వచ్చిన వైష్ణవసాహిత్యప్రభావాల్ని స్వీకరించి, వీరు కావ్యరచనలో కొత్తదనం చూపించారు. వీరి ఏకాంతసేవ, ౧౯౨౨లో పుస్తకరూపాన వెలువడినది, యువకవికూటాల్లో ఎంతో ఆప్యాయంగా ఆలపించుకునేవారం. ౧౯౨౩ తరువాత వీరి కావ్యాలన్నీ సంపుటాలుగా వెలువడ్డాయి. వీరి మధురఖండకావ్యం కనబడని పత్రిక

కొంతకాలం ఉండేది కాదు. వీరు గీతపద్యానికీ, మంజరికీ మంచి పలుకుబడి సంపాదించి పెట్టారు.

౧౯౨౩ కి పూర్వమే రాయప్రోలు సుబ్బారావు ఖండ కావ్యాలతోకూడా మాకుస్నేహం ఏర్పడింది. ఆయన 'తెనుగు తోట' 'కష్టకమల', 'స్వప్నకుమారి', 'స్నేహలత', 'తృణ కంకణము', తరువాత 'జడకుచ్చులు', 'ఆంధ్రావళి', తరువాత 'మధుకలశము'—ఇవన్నీ అప్పటప్పటి యువకవుల్ని ఆక ర్షించినంత అమితంగా మరేవీ ఆకర్షించలేదు. వాటిని కంఠస్థం చేసి, గొంతెత్తి ఆలపించినంత ఆప్యాయంగా మరే కావ్యాల్నీ అప్పటియువకవులు ఆలపించలేదు. ఆయనమాటల కూర్పులూ వృత్తాల నడకలూ—వీటి ప్రభావం అప్పటి నవగచనలు చాలావాటిలో కనపడతాయి. ఆంధ్రజాతి పూర్వౌన్నత్యము, తరువాత తెనుగుపడుచుల ప్రణయాలు, నగలు, నోములు, ముగ్ధక్రీడలు, చైత్రాషాఢాలు మొదలైన కాలాల ప్రకృతి విలాసాలు—ఇవన్నీ వీరి కావ్యవస్తువులు. కాల్పనికోద్యమ లక్షణాలు సముచితమూ, సరసమూ అయిన ధోరణిలో వీరి కావ్యాలలో కనపడతాయి. పాతమాటలే కొత్తవన్నె చిన్నెలూ వాసనలూ పూసుకుని, వింతవింతలై కొత్తపుంత లలో కూడి, కొత్తమూర్తులను (images) కడుతూ, తెలుగు నాటిలోని ఒకతరగతివా రెరిగున్న అరటితోటలనూ, పొలాల త్రోవలనూ, వాటినడుమ నిట్టూరుస్తూతిరిగే క్రొత్తప్రాయపు

వారినీ, పచ్చిబాలెంతలనూ, పేరంటాళ్ళనూ, పాడి ఆవులనూ ఎంత సొగసుగానయినా ఈయన ప్రదర్శిస్తాడు.

"ఉత్కళాశానితంబమ్ములొత్తి హత్తిన ఆంధ్రుల యశోదుకూలసితాంచలములు" చూసిన జాతీయోద్యమంలో ప్రారంభించి, రవీంద్రునియొద్ద గురుకులవాసంచేసి, ఆయన ప్రభావాన్ని, తరువాత వైష్ణవసాహిత్యప్రభావాన్నీ ఈయన స్వీకరించాడు. ఈయన కావ్యాలు మన మనస్సుల్ని ఒడిసి బిగబట్టుకుని ఉద్వేగంతో ఉరకలెత్తవు; మానవప్రకృతిలోని గొప్పలోతుల్ని, పెద్దఎత్తుల్ని చూపెట్టవు; హాయిగా ఒయారంగా ఆరామాల్లో విహారం చేయిస్తాయి. ఈయన కావ్యాలతో కాల్పనికోద్యమం అంగణంలోనుంచి ముంగిలిదాకా జరుగుతుంది.

ఇక్కడే అబ్బూరి రామకృష్ణరావునిగూర్చి చెప్పాలి. ఇతని దొక ప్రత్యేకకంఠరవమేకాని ప్రతిధ్వనికాదు. సొగసుగా సంస్కృతంగా ఉంటూ నవ్యంగానూ ఉంటుంది ఇతనివాణి. కొత్తఛందస్సులను గడుసుదనంగా వాడాడు. "నీళులయులివుల్ శ్రవోయుగళిలో కఠినమ్ముగ మ్రోగు" ననే మల్లికగాథా, 'కాపుపాటా', 'అప్రాప్తమనోహరణి', 'తిక్కన్న', 'పృథివీ ప్రశంస'—ఇవన్నీ పదేపదే పఠిస్తూ ఒకపంక్తి అయినా వదలుకోలేని మేలిమి బంగారుముద్ద ఈయన కావ్యం అనుకునేవారం.

౧౯౨౩ తరువాతనే ఎక్కువవ్రాసినా, అంతకు పూర్వమే నావంటి కవులు కొందర్ని బసవరాజు అమితంగా ఆకర్షించాడు. బసవరాజంత సూటిగా తీక్ష్ణంగా తన కష్ట సుఖాలను కావ్యాల్లో వెళ్ళబోసుకున్న నవకవి మరొకడు లేడు. అంతరంగ స్నేహితుడూ, తానూ, ఏకాంతంగా కూర్చున్నప్పుడు, దాపరికంలేని అమాయకత్వపుతొందరలో హృదయభావాలు వెళ్లబోసుకున్నట్లు పాటలో, పద్యంలో ఇతడు చెప్పుకొనేవాడు. ఆ పాటలూ, పద్యాలూ, నిట్టూర్పులు; జీవితగర్భంలో నుంచి దొలిచి ఒరుసుకుంటూ వచ్చినవి. అలాగ చెప్పుకుందుకే అసలు ఇతని కావ్యరచన- "Relief which a timely utterance gives" అన్నదానికోసం! ఆ చెప్పుకోవడపు తొందరలో, భావనకీ భాషకీ చోటియ్యక, అవి లేని లోపాలను పాట కనబడనీయదు కనుక, పేలవమైన మాటలతో నయినా నగ్నంగా అనెయ్యడానికి భయపడే వాడు కాడు. ఇతని కావ్యాలవల్ల నవకవిత్వానికి మరీ నవ్యత వచ్చింది; ఆత్మపరమైన గేయకావ్యానికి మరికొంతస్ఫుటమైన ఆకారం వచ్చింది. ఆరోజుల్లో ఎన్నిసార్లు ఏకాంతంలో బసవరాజు కావ్యాలు పాడుకునేవాణ్ణో! మరెందరు సాటియువకులు చదువుకుని సంతృప్తిపడేవారో !

౭

౧౯౨౩ కీ మా సాహితీసమితికి నిండురూపం వచ్చింది. సాహితీసమితి నవ్యకవిత్వాన్ని ఒక ఉద్యమంగా చేసింది.

అంతకుముందే అప్పటికవులం చాలామందిమి ఒకర్ని ఒకరు కలుసుకోకపోయినా, సాహితి మొదలైన పత్రికల్లో పడ్డ ఖండకావ్యాలు చదువుకుని, ఎప్పటినుంచో ఎరిగున్న దగ్గిర చుట్టాలు లాగ అనుకునేవారం. కాని ఎలాంటి మధురగాఢమైన బంధం మమ్మల్ని అందర్నీ చుట్టి పెనవేసి పట్టుకున్నది! ఒకరి కొకరం మా కావ్యాల్ని గూర్చి, కష్టసుఖాల్ని గూర్చి ఉత్తరాలు వ్రాసుకునేవారం. 'అన్యోన్యము మెచ్చుకునే సంఘం వీళ్లది' అని కొందరు మమ్మల్ని అనేవారేమో! కాని ఆమాట అన్యాయం. అప్పుడు అమాయికపు ప్రాయం మాది. కీర్తికామమూ, స్వార్థమూ, అహంకారమూ మా మనస్సుల్ని కలుషితం చెయ్యలేదప్పుడు. అసలు యువ ప్రకృతుల్లో మాలిన్యం తక్కువ. గడసరి దాపరికాలు లేని రోజులవి. జీవితానుభవాలు ఒకటే రకంవి; రచనల్లో నవలావణ్యమూ కనపడేది; హృదయాలు ఒకదాని కొకటి ఎదురయి హెచ్చరించుకునే సరిక్రొత్త ప్రభాతసమయం అది! అందుచేత సాహితీసమితివంటి అన్నదమ్ముల కూటం ఏర్పడింది. ఏమో, నాకు మాత్రం సమితివారూ, సాటికవులూ, సాహితీపరులందరూ ఎప్పటికీ రక్తబంధువులకన్నా ప్రియులు!

౧౯౨౩ నాకూ గొప్ప సంవత్సరమే. ఆయేడు నా స్కూలు మేష్టరీ ఉద్యోగం నా అదృష్టంవల్ల పోయింది. రాజమహేంద్రవరంలో హరీంద్రనాథ చట్టోపాధ్యాయులు కావ్యపఠనం చేస్తూంటే విన్నాను. అప్పటివరకూ వచ్చిన నవ్యాంధ్ర

కవుల పద్యాలెన్నో నాకు కంఠస్థాలు. నే నెందుకు అలాగ తిరుగుతూ నాలుగు చోట్లా చదవకూడదు ? అప్పటికి మా వెంకటసుబ్బయ్య 'సంధ్యారాగం' వచ్చింది. విశ్వనాథ 'ఆంధ్ర పౌరుషం' వచ్చింది. పింగళి కాటూరుల 'తొలకరి', నోరి 'గీతమాలికా' వచ్చాయి. ఇదివరకు వచ్చిన కవుల పద్యాలు ఉండనేఉన్నాయి. శారద, భారతి, సాహితుల్లో పడ్డ కొత్త పద్యా లున్నాయి. వీటిలో కొన్ని ఏరి, ఒక కావ్యపంథా, పథకం ఏర్పరిచాను. 'సంధ్యారాగం' లోని 'ఆగుమాగుము తెరువరీ' అన్న స్వాగతంతో ప్రారంభించి, 'తొలకరి' లోని 'కవితాసామగ్రి' తరువాత చదివి, మిగిలిన కావ్యాలు వర సగా చదివేవాణ్ణి. చదివేవాణ్ణేమిటి. పాడేవాణ్ణి! 'ఎెంకి పాటలే' పాడేవాణ్ణి. వాటి నావేశంతో పాడుతున్నప్పుడు విని, 'ఎెంకిపాటల' రచన నాకు కల్పించి, తగని గౌరవం నాకు ఇచ్చినవాళ్ళు ఉన్నారు.

బసవరాజు, విశ్వనాథ, నండూరుల్ని తలుచుకుంటే ఏమి పాడానో అనిపిస్తుంది ఇప్పుడు! ఆవేశమో, ఆ యా కావ్యాలంటే నాకున్న అకలంకమైనఅనురాగమో, నాటి నా పద్యపఠనానికి కొంత ఆకర్షణకూడా ఇచ్చిఉండాలి! లేక పోతే ఎన్ని సంవత్సరాలో, ఎన్ని సభల్లోనో ఎందుకు చదవ నిస్తారు ? మొట్టమొదటి నా కావ్యపఠనం దామెర్ల రామా రావుగారింటి చిన్నసభలో అనుకుంటాను. ఆయనకీ, ఆయన అన్నగారికీ, నా పద్యాలన్నా, నా చదవడమన్నా

చాలా యిష్టం. తరువాత దాదాపు పదేళ్ళపాటు పద్యాలు చదువుతూ దేశమంతా తిరిగాను. ఓ! ఏమి తిరగడం! అప్పుడు నాకు నిత్యమూ కవితోత్సవం కావాలి. ఇదంతా ఎందుకు చెపుతున్నానంటే నవ్యకవిత్వం ఒక తీవ్రోద్యమమయి నిలవ డానికి ఈనాకృషి కొంతవరకయినా కారణమని ఇప్పు డింత దూరాన్నుంచి అనుకుంటే మన్నించండి.

౧౯–౨౩ లోనో, ౨౪ లోనో పిఠాపురంనుంచి బయలు దేరి, త్రోవలో నూజివీటిలో నండూరి సుబ్బారావును చూచి, అక్కడనుంచి తెనాలి వెళ్ళి, వజ్ఝ బాబూరావు వీరరాఘవ స్వాముల్ని చూసి, గుంటూరు శివశంకరశాస్త్రిగారి కోసం వెళ్లాను. 'హృదయేశ్వరి' తయారవుతున్న రోజులవి. అక్కడే 'నోరిని' చూశాను. అందరమూ కలిసి, త్రోవలో బెజవాడలో 'సాహితి'ని సంపాదిస్తున్న కొడాలి ఆంజనేయుల్ని కలుసుకుని, బందరు వెళ్ళి, అక్కడ కళ్యాణమండపంలాగ కలకలలాడుతూ ఉన్న జాతీయకళాశాలలో విశ్వనాథ, అడవి మొదలైన కవుల్ని, రామకోటీశ్వరరావుగారినీ కలుసుకున్నాను. వీరం దరూ 'సాహితీ సమితి'.

కవిమిత్రుల నందరినీ చూసిరావడంవల్ల నాకు కొంత ధైర్యమూ, బలమూ వచ్చాయి. వసంతవాడలో వేలూరి శివరామశాస్త్రిగారికి 'ఆకులో ఆకునై' అన్న నాపాటను వినిపించాను. బందరులో 'అబ్బ!' అన్న నా ఖండకావ్యాన్ని విశ్వనాథ బాగా మెచ్చుకున్నాడు. ఇటు విజయనగరం, పర్లా

కిమిడి, బరంపురాలకి బయలుదేరాను. పర్లాకిమిడిలో గడుగు రామమూర్తి పంతులుగారిని కలుసుకుని మా కావ్యాలన్నీ వినిపించాలని నా సంకల్పం. నాకు బాగా జ్ఞాపకం- కొత్తగా పెంచిన నాగిరిజాలను వ్రేళ్లతో లాలిస్తూ, వారు నాతో మాట్లాడుతూ, మా పద్యాలు వినడం! ఈ గిరిజాలు ఎన్ని కష్టాలు తెచ్చిపెట్టాయి. నవకవికి! కేశసంపదకీ, కవిత్వశ్రీకీ నిజానికి సంబంధం ఏముంది ? మరి సమితివారందరూ గిరజాలు పెంచనూలేదు; పెంచినవారయినా కుటిలశిరోజపాశాలతో సాహిత్యలోకాన్ని బంధించి జయించాలని అనుకోనూలేదు. బాగుంటాయని పెంచిన గిరజాలు! అంతే! తరువాత లోకం ఒత్తిడివల్లో, విరక్తివల్లో, మావాళ్ళు అందరూ తీసేశారు; నాకు ఇంకా ఉన్నాయి. నవ్యకవిత్వానికీ గిరజాలకీ ఈ సంబంధం కల్పించడం, నవ్యకవిత్వప్రతినిధిగా సభల్లో కనపడుతూ వస్తూన్న నన్ను తెనుగువారు చూస్తూఉండడంవల్ల కొంతవరకున్నూ, తరువాత మా తరువాతి యువకవులు మరికొంద రక్కడా అక్కడా వాటిని పెంచడంవల్ల కొంతవరకూనున్నూ, అనుకుంటాను.

రామమూర్తిపంతులుగారి మెప్పు నాకు పెద్ద ఆలంబనమయింది. 'కృష్ణపక్షం' ప్రచురించాను. స్ఫుటంగా నా మనస్సులో నాటుకునిపోయిన మరి రెండు మూడు ఘట్టాలు ఉన్నాయి. ౧౯౨౫ లో నేమో అక్కిరాజు ఉమాకాంతం గారు వ్రాసిన 'నేటికాలపు కవిత్వము' అనే గ్రంథం

వచ్చింది. అశనిపాతమంత తీవ్రఘాటితో వచ్చింది. రాకేం జేస్తుంది? ఎప్పుడయితే నిజమైన ఒకఉద్యమం బయలుదేరిందో, అప్పుడే దాని గుణదోషవిమర్శనకూడా వస్తుంది. ఆయన తీవ్రవిమర్శనుంచి నావంటికవులు నేర్చుకోవలసినది లేకపోనూ లేదు; కాని కొంత ఆర్ద్రదృష్టితో, కవితాహృదయముతో ఆ విమర్శనసాగితే, నేటికాలపు కవిత్వంలో వారు చక్కదనమూ కవిత్వగుణమూ గ్రహించి ఉండేవారు. ఊపిరాడనీయనంత కోపంతో ఆ గ్రంథం దాడిచేసిన ట్లనిపించిది నావంటివారికి. దానికి జవాబు వ్రాద్దామా అన్నారు కొందరు మిత్రులు. ఏమి జవాబు మేము వ్రాయగలం? కొత్తపద్యాలు వ్రాయడమే జవాబనిపించింది. వ్రాయకుండా ఎలాగుండగలం? ఈ సంకల్పం ౧౯౨౫ లో మదరాసులో మరీ దృఢపడింది.

'కృష్ణపక్షము' ప్రచురించాక మదరాసువచ్చాను. అక్కడ నండూరి సుబ్బారావు లాకాలేజీలో చదువుతూ 'యెంకిపాటలు' అచ్చు వేయిస్తున్నాడు. బసవరాజు 'ఆంధ్ర పత్రిక'లో ఉన్నాడు. నాయని ఉన్నాడు. రోజూ కలుసుకుని పద్యాలూ, పాటలూ చదువుకునేవాళ్ళం. ఆ సమావేశాల ఫలితం, కొత్త ఉత్సాహంతో ఇంకా కావ్యాలు వ్రాయడమే. ౧౯౨౫ డిశంబరులో నేను ఎన్నడూ మరచిపోలేని సమావేశం మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారి యింట జరిగింది. విశ్వనాథ, నాయని, అడవి బాపిరాజు, నండూరి, రామకోటేశ్వరరావుగారూ, భావరాజు సుబ్బారావుగారూ,

ఆచంట జానకిరాం, నేనూ రెండుమూడు రోజులు మల్లంపల్లి వారి యింట్లో కలుసుకునేవారం. కావ్యపఠనం సాగేది. ఒక సాయంకాలం విశ్వనాథ 'అనార్కలీ' నాటకం చదవడం ఇంకా జ్ఞాపకం. తరువాత కొందరం ఉమాకాంతంగారి యింటికివెళ్ళి వారిని చూశాముకూడా.

౧౯౨౫ లోనే నాకు హరీంద్రనాథునితో మైత్రి గాఢమయింది. ఇద్దరమూ బెంగుళూరు వెళ్ళడమూ. అక్కడ నా పద్యాలు కొన్ని ఇంగ్లీంలోనికి అతడు అనువదించడమూ, జరిగింది.

౧౯౨౫ లోనే 'సఖి', అంటే సాహితీసమితి పత్రిక, బయలు వెడలింది. అది కాక, తరవాత, మా విశ్వనాథ ౧౯౨౭ లో సంపాదించిన 'జయంతి', ఆ తరువాత కొంపెల్ల జనార్దన రావు నడిపించిన 'ఉదయిని', పాటిబండ మాధవశర్మ 'వీణ', ముద్దుకృష్ణ 'జ్వాల', నవ్యసాహిత్యంకోసమే పుట్టాయి.

౧౯౨౭ డిశంబరులో మరొక చిన్న సాహిత్యోత్సవం అత్యుత్సాహంతో మదరాసులో జరిగింది. రామకోటీశ్వర రావుగారి 'త్రివేణి' బయలు వెడలిన రోజున వారి యింట్లో మల్లంపల్లివారికి విశ్వనాథ ఆంధ్రప్రశస్తి అంకిత మియ్యడమూ, మేమందరమూ సమావేశమయి ఆనందవివశుల మవడమూ జరిగింది.

ఇదంతా బొత్తిగా స్వంతఘోషగా కనపడ్డా నిజానికి అలాగ కాదు. ఒక సంఘంగా ఏర్పడడం, దానికోసం పత్రికలు ప్రచురించడం, సమావేశాలు కావడం, పర్యటనచేస్తూ ప్రచారం- ఇన్నీ కలిసి,నవ్యకవిత్వాన్ని, నవ్యసాహిత్యాన్ని,ఒక ఉద్యమంగా ఎలాగచేశాయో తెలియజేస్తాయి కనుక ఇదంతా వ్రాశాను.

౬

ఇక్కడ మరినాలుగు మాటలు. పూర్వగాథల్ని ఇలాగ నెమరు వేసుకోవడంలో, కొందరు ప్రియతములు, ఇప్పుడీ కళ్ళకి కనపడకుండా లోకావరణం దాటిపోయినవాళ్ళు, నా మనస్సును పట్టుకుని ఎంత దుఃఖమూ వేదనా అయినా కలిగిస్తున్నారు. వెంకటసుబ్బయ్య బసవరాజు, జనార్దనరావు మరి కనబడరు; కొడాలి సుబ్బారావు, పెనుమర్తి వెంకటరత్నం వెళ్ళిపోయారు; రామిరెడ్డి వెళ్ళిపోయాడు. కొత్తయుగపు తీవ్రావేశాలతో, అనుభూతులతో క్రిక్కిరిసిపోయిన ముప్ఫైనలభై యేళ్ళ వీళ్ళ జీవితాలు నలిగి నశించిపోయాయేమో అనిపిస్తుంది. "ఎవరు పోయినా మే మెప్పుడూ ఏడుగురమే", అన్న ఆంగ్లకావ్యంలో లాగ, అమరజీవులైనవాళ్ళతో కలిసి, మేమందరము ఎప్పుడూ ఉండనే ఉన్నాము.

ఇక్కడ కవులు కొందర్ని గూర్చి వ్రాస్తాను. మంచి శక్తిసామర్థ్యాలు ఉన్న మరికొందరు కవులను వదిలేస్తే. వారి

కవిత్వమంటే నాకు గౌరవం లేదని కాదు. ఈ రచన సాగించే ధోరణిలో ఆయా ఉద్యమాలకి ప్రతినిధులుగా కనపడే కొం దర్నిగూర్చే వ్రాయగలనుగాని, ఇంత చిన్న అవధిలో కవు లందరినీ ఎలాగ ఇమడ్చగలను!

రాయప్రోలు తొలికావ్యాలలో మధురంగా వినబడిన పూర్వాంధ్రగాథలు మరీ గాఢోజ్జ్వలంగా విశ్వనాథ 'ఆంధ్ర పౌరుషము' 'ఆంధ్రప్రశస్తి' మొదలైన కావ్యాల్లో ప్రత్యక్ష మౌతాయి. ఇతని ధోరణిలోనే కొడాలి సుబ్బారావు తీవ్రా వేశంతో 'హంపీక్షేత్రము' వ్రాశాడు. తుమ్మల సీతారామ మూర్తిచౌదరి నిర్దుష్టమధురమైన 'రాష్ట్రగానము' మొదలైన కావ్యాలలోనూ, ఆంధ్రలోకాన్ని అమితంగా ఆకర్షించిన జాషువాకవి కావ్యాలలోనూ, మరికొందరు కవుల కావ్యాల లోనూ 'జారిన దేశగౌరవము చక్కదిద్ద' వలెనన్న ప్రబోధ వేగము బాగా స్ఫురిస్తుంది. ఆత్మపరంగా 'గిరికుమారుని ప్రేమగీతాలు' మొదలైన కావ్యాలు విశ్వనాథ వ్రాశాడు. 'కిన్నెరసానిపాట,' 'కోకిలమ్మపెళ్ళి', 'అనార్కలీ' నాటకంలో కొన్ని పద్యాలు, ఇవన్నీ ఆతని గేయకావ్యాలు (Lyrics). 'ఆంధ్రప్రశస్తి'లో 'మాధవవర్మ' వంటి కథాకావ్యాలు (Narrative Poems) ఉన్నాయి. 'ఋతుసంహారం' వంటి వస్తుపరమైన కావ్యం వ్రాశాడు. ఇతను శతకం వ్రాశాడు; 'ఉదాహరణం' వ్రాశాడు. ఇప్పుడు 'రామాయణకల్ప వృక్షము' అనే మహాకావ్యం వ్రాస్తున్నాడు. ఇతనిది

'గాఢప్రతిభ' — మహాకావ్య "ఘట్టోలంఘనపటిష్ఠ"మైనది. ఇతనిలో తెలుగుతనం ఎక్కువ; సాహసమూ, విజిగీషా అమితం. ఎట్టి వస్తువునయినా కావ్యవస్తువుగా తీసుకుందుకు జంకడు; ఎట్టి మాటనయినా కావ్యభాషలో పొదగడానికి వెనుదీయడు. కల్పనాదీక్ష, ఏకాగ్రత, భావనాసమృద్ధి-ఈ గుణాలు కలిగి అవిశ్రాంతంగా కావ్యసృష్టి చేస్తా డితను. హైందవజాతీయోద్యమం ఇతని కావ్యాల్లో ఉజ్జ్వలంగా సాక్షాత్కరిస్తుంది. తరతరాల హైందవ విజ్ఞానసంస్కృతులను నేటి ఆంధ్రలోకంలో పునః ప్రతిష్ఠచేయాలనే ప్రయోజన మర్థించి ఇతడు కావ్యరచన కావిస్తున్నట్లు కనపడుతుంది.

అటు నెల్లూరిలో దువ్వూరు రామిరెడ్డి ఈ యుగంలో ప్రత్యేకంగా కనబడతాడు. ఇతనిది గొప్ప సంస్కారము; సమగ్రసుందరమూ, నిర్మలమూ అయినది. ఇతని స్వభావము లాగే నిర్దుష్టమూ, స్వచ్ఛమోహనమూ ఇతని వాణి. మొదట 'జలదాంగన', 'కృషీవలుడు' వంటి కావ్యాలలో, తరువాత 'పానశాల' మొదలైన కావ్యాలలో, ఇతని నవ్యతా, ప్రతిభా బాగా స్ఫురిస్తాయి.

ఈయుగంలోనే అటు రాజమహేంద్రవరంలో కవికొండల వెంకటరావుది వింతగొంతు. ఇతడు కర్షకునివద్ద ఆగడు; 'కూలీఅన్నల' దాకా పోతాడు. రామిరెడ్డిది సంస్కృతమైన వాక్కు; కవికొండలవాణి మహావిశృంఖలంగా, చిత్రంగా రకరకాల 'ఛందస్సులతో దాక్కుని, ఇరుక్కుని' నడచిపోతుంది.

ఓడరేవులూ, సరంగులూ, 'ఉత్తరాలా సంచి నెత్తిపెట్టుక పోవు' వాళ్ళూ-ఇట్టి సామాన్యజనానికి ఇంతగా సన్నిహితుడైన తెలుగుకవి ఈయుగంలో మరెవ్వడూ లేడు. ఇతనిమీదా, అడవిబాపిరాజు మీదా కూడ్రేద్వారా వర్డ్సువర్తువంటి ఆంగ్ల కవుల పలుకుబడి ప్రసరించి ఉంటుంది. బాపిరాజు 'గంగిరెద్దు', 'పట్టిసం', 'గోదావరి'లో ఆ ప్రభావం కనబడుతుంది; ఇంత అనుభవానికి ఇతని హృదయం కదులుతుంది; తీర్చిదిద్దిన భాషలో ఆ అనుభవాన్ని పొదగడానికి కావలసినంత స్తిమితం ఇవ్వక ఇతని భావన పరుగెత్తుతుంది.

బందరులో పింగళి కాటూరికవుల 'తొలకరిలో' కొంత జాతీయోద్యమ ప్రభావం కనపడినా, 'సౌందరనందం'లోనూ తరువాత కాటూరి 'పౌలస్త్య హృదయము', 'గుడిగంటల' లోనూ, మానవోద్యమవికాసం బాగా స్ఫురిస్తుంది. పూర్వాంధ్ర మహాకావ్యాలన్నీ మనస్సులో ఇంకగా ఇంకగా తయారయిన శిల్పమూ, బాణీ వీళ్ళది. శాంతసుందరంగా, గంభీరంగా, మహోహులందాగా నడుస్తాయి వీరి భావనా, పద్యమూకూడా.వ్యక్తిపరమైన ప్రేమ సంఘాన్ని ఉజ్జీవింపజేసే కరుణగా ఎలాగ మారిందో 'సౌందరనందములో' వర్ణిస్తారు. దీనిలో గాంధీయుగ ప్రభావం కనిపిస్తుంది. 'ఆకుల్ రాలని పూలు వాడని వసంతారామం'లాగ ఉంటుంది వీళ్ళ కావ్యం.

స్వామి శివశంకరశాస్త్రిలు (పూర్వాశ్రమంలో ప్రియతములైన మా అన్నగారు) తమ గ్రంథాల ద్వారానేకాక

Page Missing

Page Missing

నండూరిదే. మరికవిత్వపులావణ్యాలూ, లోతులూ వేదులకి తెలిసినంత మరెవ్వరికీ తెలుసునా అని ఆలోచిస్తున్నాను. పాతమాటలే సరికొత్తవై పోయి, పాతవృత్తాల్లోనే పడి, ఒయారంగానూ, ఒరగానూ, ఉద్వేగంతోనూ, ఉల్లాసంతోనూ ఊగుతూ ఊగుతూ ఇదివర కెరగని వనిపిస్తాయి. మరివాటిలో వేదనా, భావనా కలిసిపోయి, దేని ప్రాబల్యమూ ఎక్కువ కాకుండా ఉత్తమకావ్యమయి ఊరుకుంటాయి. 'దీపావళి' రోజుల్లో వేదుల ఎలాగ ప్రవాసిలాగ ఉండేవాడో నే నెరుగుదును.

వీరిముగ్గురి కవిత్వంలో మానవహృదయం గొప్ప యెత్తులూ, లోతులూ అందుకుందని నా అభిప్రాయం.

ఇక మిగిలింది నేను. దేవులపల్లి కృష్ణశాస్త్రిని. పిఠాపురం దగ్గర కూచిమంచి తిమ్మకవి చంద్రంపాలెం మాఊరు. తండ్రీ, పెద్దతండ్రీ మంచి పండితకవులని ఆరోజుల్లో పేరు పొందారు. ఆ పితృదేవుల్ని ప్రతినిత్యమూ స్మరించుకుంటూంటాను. మొదట పిఠాపుర సంస్థానానికి సన్నిహితుణ్ణవడంచేత, జీవితంలో భోగమూ, బద్ధకమూ ఎక్కువై కృషి తక్కువ. ఇంటివద్ద అహరహాలు పూర్వకావ్యగోష్ఠి జరుగుతుండేది. కాకినాడలో వెంకటరత్నంనాయుడుగారి శిష్యుణ్ణయి మత సంఘసంస్కరణోద్యమాల ప్రభావంలో పూర్తిగా పడ్డాను. ఆంగ్ల సాహిత్యంతోనూ, సూఫీ వంగ వైష్ణవ సాహిత్యాలతోనూ నా గురుదేవుల ద్వారానే నాకు కొంచెం పరిచయం.

తరువాత హరిజనోద్యమంలోనూ, కళావంతుల వివాహోద్యమంలోనూ, మాఊళ్ళో కొంత తిరిగాను, కొన్ని సంవత్సరాలపాటు నన్ను బంధువులూ, బ్రాహ్మణులూ బహిష్కరించారు. నాజీవితంలో అతితీవ్రమైన వేదనా ఆవేశమూ కలిగించే గొప్ప అనుభవాలు కొన్ని వచ్చాయి. ఉద్యోగం ఎవరయినా ఇచ్చినా, అదిఉంచుకునేగుణంలేక, నవ్యకావ్యాలు చదువుతూ, నవ్యకవిత్వం [illegible]స్పదలైన వాటిమీద ప్రసంగాలిస్తూ కొంత తిరిగాను.

'కృష్ణపక్షము', 'ప్రవాసము,' ఊర్వశి' కొన్ని గేయాల సంపుటులూ అచ్చయిన నా కావ్యాలు. వాటి ప్రభావమూ, ముద్రా ౧౯౨౫ తర్వాత నా తరువాతికవులు చాలామంది మీద కొన్ని యేళ్ళపాటు ఉందని అంటారు. కొంతకాలం నామీద ప్రసరించిన దూషణభూషణలు నవ్యకవుల్లో మరెవ్వరిమీదా పడలేదు. కాని అన్నితరాల కవులకీ నామీద ఉన్నంత అనురాగము మరెవ్వరిమీదా లేదు. నన్ను సాటివాడుగా వారందరూ ఆదరించడమే నాజీవితానికంతకీ వరం.

౧౦

ఈ నవ్యకవితోద్యమం అంటే ౧౯౨౫ తరువాత ఎక్కువగా విజృంభించిన ఆత్మపరమైన కవిత్వానికి చెందినదని కొందరంటారు. నా అభిప్రాయంప్రకారం ఈ కవిత్వగోపురం పునాది గురజాడవారే వేశారని 'పెరిగి విరిగితి' వంటి

కావ్యంలో! దానిమీద రాయప్రోలూ, బసవరాజూ కొంత నిర్మాణం సాగించారు; నాయని ప్రభృతులు శిఖరం కట్టారు. కాని మా కాలపు కవులందరూ ఆత్మాశ్రయమైన కవిత్వం కొంచెమయినా వ్రాశారు. మిగిలిన కాల్పనికోద్యమ (Romanticism) ప్రభావాలు కవులందరిమీదా ప్రసరించాయి. అసలు కొంత కాల్పనికావేశం లేకపోతే కవిత్వమే రాదని నా నమ్మకం.

కాని అది హద్దుమీరితే అగమ్యగోచర మవడమూ, ఆవిరిఅవడమూ ఉన్నది. నిజానికి ఏ ఉద్యమం ముదిరినా ఏదో దుర్గుణం వస్తుంది. సాంస్కృతికత (Classicism) తెగలాగితే శిలానియమశృంఖలాలలో ప్రాణం పోతుంది. వాస్తవికత పెచ్చు పెరిగితే రంగూ రుచీ వాసనా పోతాయి. ఉత్తమ కావ్యరచనకి ఈ మూడుగుణాలూ కావాలి; ఎటొచ్చీ సరియైన పాళ్ళల్లో ఉండాలి.

"ఆత్మపరమైన కావ్యంలో ప్రయోజనం స్ఫుటంగా కనపడదు. ఎక్కువమందికి అందుబాటులో ఉండదు" అని కూడా అంటారు. ఇది నిజమే. జాతీయోద్యమ కావ్యాల్లోనూ, తరువాత సమష్టిమానవోద్యమపు కావ్యాల్లోనూ ఎక్కువ మందిని ఆవహించే ఆవేశాలూ, అనుభూతులూ కావ్యవస్తువులు కావడంచేత అవి ఎక్కువమందిని ఆకర్షిస్తాయి; ఎక్కువ త్వరగానూ ఆకర్షిస్తాయి. కాని ఉత్తమమైన ఆత్మాశ్రయ కావ్యంలో ఉన్నంత కవిత్వలావణ్యము మరొక కావ్యంలో

ఉండదు. ఊపినచోట అది ఊపినంత మరొకటి ఊపదు. అంతేకాక అది పఠించినవారి మనస్సు ఊళితమై, పదునై, పక్వమౌతుందనుకుంటాను. అది ప్రయోజనమే.

మానవకోటి అనే శరీరంలో ప్రతిజాతీ ఒక్క అవయవం; దానిలో ప్రతిమానవుడూ ఒక్కొక్క అణువు (Cell). ఈ అణువుకి వేరే ప్రాణమూ, ప్రయోజనమూ ఉన్నాయి. అవయవాలేగాక వీటిలో ఏది కుళ్ళినా శరీరానికే ముప్పు. కనుక ఈ అణువుకి గొప్ప విలువఉంది. కనుక ఒక్కొక్క ముహూర్తంలో ఈ అణువువంటి మానవునికి వచ్చే అనుభవం శరీరానికి అంతా అమూల్యమైనదే. అలాంటి అనుభవాన్ని ప్రకటించే కావ్యం ఆత్మపరమైనదైనా, అప్పటికి స్పష్టంగా అందకపోయినా, అందరికీ విలువైనదే" అని ఒకరు వ్రాశారు.

కనుక ఆత్మపరమైన కావ్యాన్ని (Subjective poem), భావకావ్యాన్ని లేక గేయకావ్యాన్ని (Lyric) ఇంకొకరకం కావ్యం చేసేపనిని చేయమంటే ఎలాగ చేస్తాయి ? ఈ గేయ కావ్యంలో భాషా, భావమూ (Expression and the Expressed) ఒకటే; కొన్ని మాటలు ఒకరకం కూర్పులో కలియడంవల్ల వచ్చే విలక్షణమైన గానంవంటి దేదో, అట్టి కావ్యం చదవగానే, మనల్ని ఒక మనస్థితిలో పడేస్తాయి; మనకి ఒక ఆవేశం కలిగిస్తాయి. మనకు ఒక అనుభవం స్ఫురింపజేస్తాయి. ఈ కావ్యం మంచి గానంచేసే పని చేస్తుందని నా నమ్మకం. నవసాంఘికవిధానము సుస్థిరంగా రష్యాలో

ప్రతిష్ఠింపబడినది కనుక ఇప్పుడు ఆ దేశంలో భావకావ్యరచనని ప్రోత్సహిస్తున్నారని వింటున్నాం.

ఇక్కడ ఒక్కమాట! మా తరం కవులలోనూ, తరువాతి నవకవులలోనూ ఏ ఒకరిద్దరో తప్ప మిగిలిన అందరూ అవిశ్రాంతంగా కావ్యసృష్టి చేయక మూగతనం వహిస్తున్నారు. విశ్వనాథ ఆ ఒకరిద్దరిలోవాడు. ఇతని కవిత్వమూ, బ్రతుకూ ఒకటే అయిపోయాయి. ఇతనిది గొప్పదీక్ష. ఇక మిగిలిన కవుల కవిత్వంలోనే వుందేమో ఎక్కువగా రాయకపోయేగుణం! కాని యౌవనంలో ఆత్మపరమైన కవిత్వం చెప్పిన రవీంద్రుని వంటివారు, ఒక్కసారయినా కలం దించక కావ్యసృజన చేస్తూనే వుండలేదా ?

కవితారచనకూడా తపస్సు. కవి ముదిరాక వ్రాసే కావ్యరూపమూ, గుణమూ మారవచ్చునుగాని కావ్యకల్పన మానగూడదు. ఇలాగ మానడానికి కారణాలు అనేకం వుండవచ్చు; కాని ఒకటి ముఖ్యంగా నా మనస్సుకి తోచినది ఇక్కడచెప్తాను. ఆ కొత్తగ్రోజుల్లో, మేలుకొన్న కొత్తసమాజంలో, తనకు లభించిన ఏ ఒకటి రెండు అనుభవాలనో, కష్టసుఖాలనో కవి తన దివ్యకావ్యాల్లో పెట్టాడు. తరవాత అహంకారంవల్లనో, అశ్రద్ధవల్లనో ఆ అనుభూతుల్నే కౌగలించుకుని చుట్టూ ఆవరణకట్టి కూర్చున్నాడు.

ఇంతలో అతని నాటి మానవోద్యమపురూపు మారింది. ఈ మార్పుకూడా తానూ కొంతవరకు తన కావ్యాలద్వారా

తెచ్చిపెట్టినదే. నాటి సమాజం పెరిగింది. చైతన్యభాండారమై అనంతజీవంతో చలించిపోయే నవమానవసమాజంతో కూడా నడుస్తూ వస్తూ స్నేహంచేస్తూ జీవిస్తే కొత్త అనుభవాలూ వస్తాయి; కొత్తకావ్యాలూ వస్తాయనుకుంటాను. ఎటొచ్చీ ఆ కావ్యరూపాలు మారవచ్చు, కథలు రావచ్చు; నాటకాలు రావచ్చు. ఆ కావ్యాల్లో వెనకటి లావణ్యం లేకపోవచ్చు: మహత్తరసందేశం ఉండవచ్చు. జీవితయాత్రలో ఒక్కచోట ఆగిపోవడానికి ఎవరికయినా అవకాశం ఉందికాని కవికి ఆ అవకాశమూ,అధికారమూకూడా లేవు. ఈ సమాజం మనది; దానితో మనం మారాలి; దానిని మార్చాలి.

౧౧

నవ్యకవితోద్యమంలో మా తరువాత వచ్చిన కవుల్ని గూర్చి కాస్త వ్రాస్తాను. వీరిలోకూడా కొందర్ని వదిలేస్తున్నాను, ఏం జెయ్యను ?

విశ్వభారతిలో గురుకులవాసంచేసి కొత్తగా తెలుగునాటిలో అడుగుపెట్టిన మల్లవరపు విశ్వేశ్వరరావుకి స్వచ్ఛమయిన మంచి భావనాబలం ఉంది.

'ఏనాడు', 'గడ్డిపూవు' సింగారము' మొదలైన కృతులలో భాషా, నడకా, భావనా ఎంత ముగ్ధమోహనంగా నయినా ఉంటాయి. తరువాత 'కల్యాణ కింకిణి'లో మరికొంత పెరిగి ఆత్మపరమైన కావ్యాలు వ్రాశాడు; గేయాలు మహ

బాగా వ్రాస్తాడు. కవిత్వగుణాల్నిబట్టి ఇతను మా తరానికి దగ్గర. పిలకా గణపతిశాస్త్రికూడా అంతే. సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యాలతో మంచిపరిచయంఇతనికిఉన్నది. తరువాత ఆంగ్ల సాహిత్యంతోకూడా. అసలు కవికనుక, కొత్త గాలుల్ని తెలియకుండానే పీల్చి, గీర్వాణపాఠశాలలో చదువుతున్న రోజుల్లోనే నవ్యకవితోద్యమంలో పడ్డాడు. ఇతనిది మంచిభావన; మాటలతో మంచి చిత్రాలు కట్టగలడు; ఆ మాటలూ వాటి కూర్పులూ వృత్తాల నడకలూ మనోహరంగా ఉంటాయి. వేడివేడి అనుభవాలకి ఎదురుచూచే కవిహృదయం ఇతనిది. 'రత్నోపహారం', 'రురుడు-ప్రమద్వర'లో ఇతనిశక్తి బాగా కనబడుతుంది. హనుమదింద్రగంటికూడా గీర్వాణపాఠశాల నుంచి వచ్చినవాడే.కవిత్వపు లోతులు ఇతడు సమగ్రంగానూ, సూక్ష్మంగానూ గ్రహిస్తాడు. ఇతను వ్రాసిన కొద్ది ఖండకావ్యాలలో మంచి కవిత్వసంపద ఉంది. 'గోదావరి' ప్రశస్తమైన కావ్యం; ఇతనివాణిలో పదునూ, అందమూకూడా ఉన్నాయి. బాల గంగాధరతిలక్ వీరికన్న బాగా చిన్నవాడు; ఇతని రచనల్లో కొత్తదనమూ, సోయగమూ కూడా ఉన్నాయి. 'సంపత్' మంచి దిట్ట. ఇతని చదువూ, సంస్కృతీ సమగ్రమైనవీ, నిండైనవీ, అన్నిరకాల కవిత్వాలూబాగా ఎరిగున్నవాడు. రకరకాల ఛందస్సులలో రకరకాల ఖండకావ్యాలు వ్రాశాడు. ప్రాతధోరణులన్నీ జీర్ణించుకుని కొత్తపోకడలలో పోయి ఒప్పగించగలిగినాడు.

జలసూత్రం రుక్మిణీనాథ శాస్త్రికూడా గీర్వాణ కళాశాలనుంచి వచ్చినవాడే. కవిత్వమూ, సాహిత్యమూ అంటే ప్రాణమిచ్చే మనిషి. పూర్వాంధ్ర కావ్యాలతోనే కాక, గురజాడ నుంచీ నేటికవిదాకా అందరి కావ్యాలతోనూ ఇతనికి అమిత స్నేహం. 'పేరడీ' అనే కావ్యరచనలో ఇతనికి అసాధారణ ప్రజ్ఞ ఉంది. ఒక్కొక్క కవితను ఒక్కొక్క కవి ప్రత్యేకధోరణిని పట్టుకుని, దానిని కొంతహాస్యంచేస్తూ, ఆకవిదనిపించేటట్లుగానే కావ్యం వ్రాస్తే 'పేరడీ' అవుతుంది. ఇది తెలియకుండా చేసే అనుకరణంకాదు; తెలిసి తెలిసి అనురాగంతోనే చేసే హాస్యం. రాయప్రోలు, విశ్వనాథ, కృష్ణశాస్త్రి, శ్రీశ్రీల కావ్యాలకి జలసూత్రం అద్భుతమైన పేరడీలు వ్రాశాడు.

శ్రీరంగం శ్రీనివాసరావు-అంటే శ్రీశ్రీ-తో మానవోద్యమంలో రెంతోతరం పొలిమేరల దగ్గిరకి నవ్యకవిత్వం వస్తుంది. ఇతని మొదటి రచనలలో-ప్రభవ అనే కావ్య సంపుటిలో-తన వెనుకటికవుల ప్రభావాలూ, ధోరణులూ కనపడతాయి. కాని వాటిలో ఒక ప్రతిభాశాలి ప్రత్యేకతకూడా గోచరిస్తుంది. అంతలో ఇతనికి మరొక మానవలోకపుటంచులు దూరాన్నుంచి కనపడతాయి; ప్రజాపదధ్వనులు వినబడతాయి. తక్షణం ఇతని కావ్యవస్తువులూ, వాటితో కంఠధ్వనీ, బాణీ మారతాయి. శరీరమంతా ఒక ఆవరణలో నిలబడగా శిరస్సు చాపి మరొక ఆవరణలోనికి చూస్తున్నట్లుంటా డితను. ఇతని ఆవేశం కాల్పనికోద్యమానిదే; భాషకూడా అంతవరకు

కావ్యభాషగా వస్తున్నదే; కాని దానితోనే కొత్త కాహళు లవీ, దుందుభులవీ మ్రోతలు మ్రోగిస్తాడు;న వకవిత్వావర ణలో మరొక కవితోద్యమానికి ప్రతినిధిగా నిలబడ్డాడు. ఇతని అనుయాయులు అనేకులు. ఇతడు శబ్దాలమీదా, ఛందస్సుల మీదా అమోఘమైన అధికారం చెలాయిస్తాడు. ఆంధ్రాంగ్ల సాహిత్యాలతో అతిగాఢమైన స్నేహం ఇతనికి.

'పఠాభి' పూర్తిగా నవ్యుడు. 'ఫిడేలు రాగాల డజ ను'లో వచన మనే దుడ్డుకర్రతో 'పద్యాల నడుములు విరగ' గొడతాడు. ఇతని అతినవ్యత వచనకావ్య రచనలోనేకాక పూర్తిగా నేటి నగరవాసుల అనుభూతులని కావ్యజగత్తు లోనికి తీసుకునిరావడంలోనూ గోచరిస్తుంది. ఈ కావ్యాల్లో ఈ నాగరకవాసనలు ఎంత అద్భుతంగానయినా స్ఫురిస్తాయి. ఇతనిది మంచి భావనకూడా; పట్టణపుటాకాశంలో చంద్రుణ్ణి వర్ణించేటప్పుడూ నగరశృంగాటకంలో నిలబడ్డ పోలీసు జవా నుని వర్ణించేటప్పుడూ ఈ శక్తి కనపడుతుంది. ఇతను ప్రాత ఛందస్సుల్నే వింతధోరణిలో గడసరిగా తరవాతి కావ్యాల్లో ఉపయోగించాడు.

శ్రీశ్రీతో ప్రారంభమైన ఉద్యమం అభ్యుదయరచ యితల ఉద్యమంగా దేశంలో ౧౯౪౫ ప్రాంతాలని పెరిగింది. ఈ ఉద్యమావేశంలో బుర్రకథలూ, పాటలూ వ్రాసేవా రనే కులు వచ్చినా, ఏయిద్దరు ముగ్గురో తప్ప కవులు రాలేదు, వీరిలో 'ఆరుద్ర' ఒకడు. ఇతను పూర్తిగా కొత్త ఆవరణలో

నిలబడ్డవాడు. చురుకైన భావన ఉన్నది ఇతనికి. "మొయ్యోయ్, మొయ్యోయ్" వంటి మంచి గేయ కావ్యాలు చాలా వ్రాస్తున్నాడు. కవిత్వరహస్యం తెలిసిన వాడు; కనుక కావ్యనిర్మాణానికి అవసరమైన శిల్పం వదలు కోని గడసరి. మరి అనిశెట్టి, రమణారెడ్డి మొదలైన కవులు కూడా ఈ ఉద్యమంలోనివారే.

౧౨

ఒక దారిని బట్టి పోతే, ఇదీ పాతిక సంవత్సరాల నవ్యాంధ్రకవిత్వచరిత్ర. మొదట నే ననుకున్న చిక్కులన్నీ నన్నెదుర్కొన్నాయి. కొంతవరకు నన్ను లొంగదీశాయేమో కూడా. ఇది చరిత్ర, విమర్శ, ఏదీకాకుండా పోయిందేమో! కాని ఎక్కువగా నాకు బాధ కలిగించే దొకటి ఉంది. ప్రబలులూ, సమర్థులూఅయిన కొందరు కవుల ప్రతిభా కృషు లెటు వంటివో వ్రాయనేలేకపోయాను. ఈ రచనలో కొందరి పేర్లు రాకపోవడము, కొందరిని గూర్చి విపులంగా వ్రాయలేకపోవ డము వారికి లోపం కాదు. కాని నా మనస్సునుమాత్రం కలతపెడుతుంది. అయినా నేను నడచిన త్రోవ వేరు; అలాగ నడుస్తుంటే ముందుకు తోసుకునివచ్చి నన్ను పలికించినవారిని గూర్చే ఇక్కడ వ్రాశాను. ఈ రచన నేను చేయవలసినది కాదు.

కాని ఒక హెచ్చరిక మాత్రము నేనే చెయ్యగలను— ఆ హెచ్చరిక నాకే ఎక్కువగా అవసరం అవడంవల్లనున్నూ,

నాయెడ అనురాగంచేత కవులందరూ దానిని ఆదరిస్తారు కనుకనున్నా !

ఇక్కడ మన తెనుగునాటిలో ఉన్న కవిత్వ శ్రీ మరి ఏ యితరరాష్ట్రంలోనూ లేదన్నానుకదా! కాని ఇక్కడే కవి అంటే సమాజంలో గౌరవాదరాలు తక్కువ అనుకుంటాను. పానుగంటివా రన్నట్లు ఒక కథ ఉంది. "అయ్యా! నీ విప్పుడేం జేస్తున్నావు?" అని ఒక పెద్దమనిషి మరొకరిని ప్రశ్నిస్తాడు. "కవిత్వం చెప్తున్నానండీ" అని అతగాడంటాడు. "భేష్! వైద్యం మానేశా వన్నమాట! అయినా ఏదయితేనేం నలుగుర్ని చంపడానికి" అని ఇతను అంటాడు. సాధారణంగా ఇలాంటి స్వాగతమే ఎక్కడికి వెళ్ళినా కవులకు లభిస్తుంది. కనబడిన వాడల్లా, "ఏమండీ కవిగారూ, మా మిరపకాయల వర్తకంమీద నాలుగు పద్యాలు వ్రాయాలండీ" అని అడుగుతాడు. అంత లోకువయూ డితగాడు! "ఓ కవీ! నీ పాతధోరణి మాను! కొత్తవస్తువుల్ని గూర్చి వ్రాయి" అని కవిని హెచ్చరిస్తూ ఒక పద్యంవంటి దేదో వ్రాసేవాళ్ళు, ఆ పద్యం కాస్తా ఆ వస్తువుమీద ఆ ధోరణిని తామే వ్రాస్తే బాగుండును !

అయినా ఈ స్థితిగతులకు కవికూడా కొంతవరకు కారణమే! నిజంగా సమాజానికి నాయకుడు కవే. ఈ కొత్తయుగ సంధిలో మరీని! వెనుకటి కవిసమాజం ఇప్పుడు విశ్వమంత విశాలంగా పెరిగిపోతూంది; ఆ సమాజంలోనివారూ, కవీ

ఒకరితో ఒకరు మరీ పెనవేసుకుపోతున్నారు. కవి త్రికాలజ్ఞుడు; గరుత్మంతునివంటి ద్రష్ట; దూరాలుచూస్తాడు; నాలుగు వైపులా చూస్తాడు, అసికొనలవంటి చూపులతో దొలిచి దొలిచి అంతరాంతరాలు చూస్తాడు.; అకలంకమూ అమృతప్రాయమూ అయిన అనురాగంతో చూస్తాడు. ఇక తరతరాల నుంచీ దిక్కుదిక్కులనుంచీ వచ్చిన విజ్ఞాన సంస్కృతులలో, సంప్రదాయాలలో అవసరమైనవీ, ఉత్తమమైనవీ, ఏరుకుని, అక్షయమైన దారిబత్తెం సేకరించుకుంటాడు. వర్తమాన దేశకాలపరిస్థితుల్ని బాగా తెలుసుకుని ప్రయాణం బాగా సుఖంగా ముందుకు సాగడానికి అనుకూలమైన మార్గాలూ, మజిలీలూ, ఏర్పరుస్తాడు. మరికొంతవరకయినా భవిష్యత్తులోనికి జూచి, "మన కడపటి గమ్యస్థానం అదీ" అని నిర్ణయించి చూపిస్తాడు. అనంతయాత్రా మార్గంమీద జనం యాత్రికకోటి; దానికి పెత్తందారు, నాయకుడు కవి !

ప్రజల్లో మును పున్నట్లు ఇప్పుడు మూగవాళ్ళూ నిదుర పోతులూ లేరు. ఆనాడు నేను నవప్రభాత ప్రాంగణంలో నిలబడి, "నేను మానవుణ్ణికనుక నాకు స్వాతంత్ర్యానందాలు కావాలి, ఇవీ నా కష్టసుఖాలు వినండి" అన్నాను. ఈనాడు మూలమూలలా నిండుకొని ముదిరిన వెలుగులలో నిలబడి, "అబ్బ! ఎందరున్నారో మానవులు ! ఎందరో! వీరందరూ ఒకటే! నాకు కావలసినన్నీ వీరందరికి కావాలి" అనాలి నేను !

సమాజానికి దూరమై కొందరు కవులం నిర్జీవ రచనలు చేస్తాం. పాండిత్యమూ, ధీశక్తీ, ఉపజ్ఞా ప్రకటించడానికి కొందరం దుర్జ్ఞేయులం అవుతాం. అవేవీ బొత్తిగా లేక కొందరం వట్టి తుక్కూ దూగరా, గుడ్డీ, కుంటీ రచనలను విరజిమ్ముతాం. కొందరం కేవలమూ చమత్కారం, చురుకుదనం చూపించి మిరుమిట్లుగొలపబోయి వికాసమూ, ఆనందమూ ఇవ్వలేక పోతాం. కొందరం 'ప్రజలు ప్రజలు' అంటూనే ప్రజాలోకానికి దూరంగా ఉంటూ, దానిస్వరూపమూ, సంప్రదాయమూ, కష్టసుఖాలూ, దాని జీవద్భాషా గ్రహించలేక, విజాతీయ సమాజంలోనుంచీ, విజాతీయకంఠాలలోనుంచీ వచ్చిన రచనలను మన కంఠద్వారాలనుంచి వదలుతాం. కొందరం కేవలమూ కొత్తదనం చూపించి ప్రముఖులు కావడానికి ఉత్త ఓటిబొమ్మలచుట్టూ కొత్తదుస్తులను అతుకుతాం.

కాని మనలో కొందరు గొప్ప కవిబ్రహ్మలూ ఉన్నారు జీవవంతమైన సృష్టిచేసినవారూ, చేయగలవారూనూ! వీరందరూ, వెంకటశాస్త్రి మొదలుకొని అతినవ్యునిదాకా, ఒక మహాపరిషత్తులో సమావేశమయి, కవిప్రాజాపత్యము స్థిర పరుస్తే బాగుండును. ఆ మహామేళంలోనుంచి జగత్తంత మానవాలయం కట్టగల ఏ తెనుగునాటి వ్యాసుడు పుట్టుకొని వస్తాడో! అంతవరకూ నవ్యకవితోద్యమం సాగవలసిందే!

అప్పుడు పుట్టి ఉంటే....

ఈయేడు మహర్నవమినాడు రాయలవారు భువన విజయంలో మనుచరిత్ర మందుకుంటున్నా రన్న వార్త సామ్రాజ్యం మారుమూలలకీ పాకిపోయింది.

అటు కళింగంనుంచీ, గౌతమీ తీరాన్నుంచీ, ఇటు కావేరినుంచీ, మధురనుంచీ, కవీశ్వరు లేమి, గాయకు లేమి, విద్వాంసు లేమి, ఎక్కడెక్కడివారూ విజయనగరానికి కొన్ని దినాలకి ముందుగానే వచ్చి విడిది చేశారు. ప్రభాత సమయంలోనూ, ప్రదోష కాలంలోనూ, తుంగభద్రా తీరాన్ని విఠలస్వాముల కల్యాణమండపంలోనున్నూ వీరందరి గోష్ఠులూ ఎంతో కలకలం చేస్తున్నాయి.

కొంత కనుచీకటి పడ్డాక, ఈ విద్వత్కవులలో కొందరు రసికులు సాహసించి, పగలు తిరగడానికి వీలు లేని వాడల్లోకి చొరబడడమూ జరుగుతుంది.

అప్పాజీ, సాళువ తిమ్మరుసయ్యవంటి సామంతుల గృహాంగణాలు ఈయేడు ఉన్నంత సందడిగా అదివరకు ఎప్పుడూ లేవు.

ఇక, వచ్చిన కవులలో సగంమంది పెద్దన్నగారి ఇంటనే దిగారు. పింగళిసూరన్న ఎప్పుడు విజయనగరం వచ్చినా, తాతగారి ఇంటనే దిగడమూ, తన కవిత్వ ధోరణి ఆయనకు వినిపించి రంజింప జేయడమూ ఉండనే ఉంది. ఆనాటి ఉదయంనుంచీ అతడు వాకిట్లోనుంచి లోపలికీ, లోపలినుంచి వాకిటిలోకీ తిరుగుతూనే ఉన్నాడు.

... ...

అంతలోనే వీథిమొగను కాహళధ్వనులు మోగుతాయి గుఱ్ఱపుగిట్టల ధ్వనులతో కలిసి.

అంతలో, ముందు ఇద్దరూ, వెనకాల శకటంలో అప్పాజీ, మహాకవి మందిర ప్రాంగణంలో దిగుతారు.

సూరన్న ఆవేశానికీ, సంతోషానికీ మేర లేదు.

పెద్దన్న గారు వాకిట్లోకి వస్తారు. గడియకో, మరో గడియకో రాయలవారు అక్కడికి వేంచేస్తున్నా రనిన్నీ,

ఊరేగింపు మహోత్సవం అక్కడినుంచి తరలి ఆ కొలువు కూటందాకా సాగుతుం దనిన్నీ, మహాకవులతో అప్పాజీ మనవి చేస్తాడు.

బంగారు కుండలాలూ, జలతారు సేలువలూ సవరించు కొని, కవులూ, పండితులూ రాయలవారి రాకకై మొగ సాలలో ఎదురు చూస్తుంటారు.

ఇంతలో మంగళవాద్య ధ్వనులు మరీ మోగి పోతాయి.

మహారాజ ప్రాసాదం నుంచి రాయలవారు బయలు దేరినట్లు, కొంతదూరం వచ్చినట్లు, మరికొంత సమీపించినట్లు, సేవకులు పరుగెత్తివచ్చి చెప్తూంటారు.

మరి ఇక కొంత సమీపించినట్లు, మొదట వర్షామేఘ గర్జనలాగ, తరువాత మహాసముద్ర ఘోషలాగ, విజయనగర ప్రజలు చేసే జయజయ ధ్వానాలు దగ్గరగా దగ్గరగా వినబడ తాయి.

అంతలో వీథిముఖాన సందడి. ఒక కనురెప్పపాటు నిశ్శబ్దం.

రాజాధిరాజ వీరప్రతాప రాజపరమేశ్వర మూరు రాయరగండ శ్రీకృష్ణదేవ రాయలు అల్లసాని పెద్దనా

మాత్యుల గృహాంగణంలో, మంత్రిసామంతులతో వేంచేసి ఉంటారు. ముందు అప్పాజీ అచ్యుతదేవ రాయలూ నంది తిమ్మన్నా మాదయ్యగారి మల్లన్నా నడుస్తుంటే, పింగళి సూరన్న చెయ్యి అందుకుని వచ్చి. బంగారపుటడ్డల పల్లకీలో పెద్దన్న గారు కూర్చుంటారు.

మంగళ వాద్యాలు మ్రోగుతూనే ఉంటాయి.

అంతలో కవిరాజరాజు శ్రీకృష్ణదేవ రాయలు ముందు నిలబడి, పల్లకీ తన చేతితో ఎత్తుతాడు.

తక్షణం కొందరు సామంతులూ, కొందరు కవులూ పల్లకీ బొంగులకు భుజాలు తగిలిస్తారు.

"ఆహా, ఏమి మహాప్రభువు! ఓహో, భోజుడేనా ఇలాగ చేశాడని విన్నామా! విద్వజ్జనుల పరిశ్రమ విద్వాంసులకే తెలుస్తుం దన్నట్లు, మహాకవుల గొప్పతనం మహాకవులకే తెలుస్తుంది," అంటూ, నంది తిమ్మన్నా ధూర్జటీ మొదలైన కవీశ్వరులు ఆ గౌరవం తమకి జరిగినట్లే సంతోషిస్తారు.

సందడిలో కొంత వెనక్కి జరిగి, దిట్టలైనవారే కొందరు కవులు పెదవి విరిచి ధుమధుమ లాడుతూ ఉంటారు. వారిలో సంకుసాల నృసింహకవి ఉన్నాడా?

అయినా, ఈ ఆనంద సమయంలో వాళ్ళ పేర్లు ఇప్పుడు చెప్పను.

... ...

ఆహా ! ఏమి ఊరేగింపు.

ముందు వందలకొద్దీ రౌతులు. తర్వాత సుఖంగా, చల్లగా పాడే తంజాపురి సన్నాయి కూటం. ఆ తరవాత, ఒకసారి నరాలకి వే డెక్కించీ, ఒకసారి కళ్ళల్లో మెరుపులు పుట్టించే, భట్టుకవుల స్తుతిపాఠాలు. పిమ్మట కంచినుంచి వచ్చిన కామసుందరిమేళం ఆ వెనక వేదమంత్రాలు పఠించే వైదికబృందం ఆ వెంటనే మంత్రులతో, సామంతులతో దండ నాథులతో, కవులతో, పండితులతో, గాయకులతో రాయ బారులతో, శ్రీకృష్ణదేవరాయలు.

వారిలో, అడుగో, అ వృద్ధతేజస్వి అప్పాజీ, నిప్పు కణాలలాగ, కత్తిమొనలలాగ ధగధగలాడే రెండు కళ్లూ, వేయికళ్లుగా నాలుగువైపులా పరికిస్తూ !

ఆ విశాలమైన ఛాతీ, బుజాలూ, బుగ్గమీసాలూ, సాళువ తిమ్మరసయ్య.

కోసేసినట్లు చక్కనిముక్కూ, పండుతములపాకువంటి శరీరచ్ఛాయా, కర్పూరపుతాంబూలం బుగ్గలోఉంచే, రాయల వారితో మాట్లాడుతూ నడుస్తున్నవాడు నంది తిమ్మన్న.

ఆ ప్రక్కన నిష్కలంకమూ, నిశ్చలమూ అయిన చల్లని ముఖంతో ధూర్జటి.

అతని వెనకాలనే, మొలలోనుంచి బంగారపు పొడుం కాయ తీస్తున్నవాడు మాదయగారి మల్లన.

ఆయనకి ఎడమవైపున ఆ అపరంజికుండలాలూ, ఆకు పచ్చ సేలువా రామభద్రుడు. అతనికి కుడివైపున ఆ చక్కని జిలుగుపట్టు వలువలతో తీరిచిన కురులతో ముంగురులూ అలవోకనడకతో, ఆ యువకవి రామరాజ భూషణుడు.

అతని పక్క కందుకూరి రుద్రయ్య.

అతను వంగి వంగి, తల ఒకపక్కకు ఓరగా వంచి, మాట్లాడుతున్నాడే, ఒక యువకునితో, అతను రామలింగ కవి; ఇంకా రామకృష్ణకవి కాలేదు. అతని నడకలో ఏమి నిర్లక్ష్యం ! ఆ విశాలఫాలమూ ఒక్కసారి మేఘాల్లాగా, ఒక సారి మెరుపుల్లాగా అయిపోయే ఆకళ్లూ "శారద నీరూపము" అన్నట్లు ఎలా గున్నాడో !

అతనివెనుక రాధామాధవకవి, ఎల్లన.

అదుగో, వెనుకనుంచి తొందరగా ముందుకు తోసుకుని భట్టుమూర్తివద్దకు వచ్చినవాడు బండారు లక్ష్మీనారాయణ. రాయలవారి అంతఃపురంలో సంగీతపు గురువు. అతనిచేతిలో గ్రంథం "సంగీత సూర్యోదయం" ఏమో !

అతనితోకూడా వచ్చినవాడు బయకారపు రామయా మాత్యుడు అనేగాయకుడూ దండనాథుడూ "స్వర మేళకళా నిధి" ఆస్థానగాయకులకు వినిపించడానికి వచ్చినవాడు.

అల్లడుగో, కొంచెందూరాన నడుస్తూ, ఏదో ఆలో చిస్తున్నట్లూ, వ్యూహం పన్నుతూఉన్నట్లూ, వేళ్లు తిప్పుతూ వస్తున్నవాడు బొడ్డుచర్ల తిమ్మన్న గారు. ఇటువంటి చతు రంగపు టాటగాడు ఆదినాల్లో లేడు. కవీశ్వర దిగ్దంతు లనుపించుకొన్న కృష్ణరాయలవారి యొద్దకుపోయి, వారితో చదరంగం ఆడుతూఉండే ఈ చిన్న తిమ్మన్నగా రంటేనే, మహారాయలు చాలాసంతోషించి, కొప్పోలు గ్రామం సర్వాగ్రహారంగా ఈయనకు ధారవోసి ఇచ్చారు.

ఇతని ప్రక్కన ఆ పొడుగాటి జుట్లూ, ఆ రంగురంగుల దుస్తులూ వాళ్లూ నట్టువ నాగయ్యా నట్టువ తిమ్మయ్యాగార్లు, రాయలవారిసమక్షాన రాయలవారే రచించిన సంస్కృత నాటకం జాంబవతీకల్యాణం ప్రదర్శించడానికి వచ్చారు.

ఇక ఆపండితకూటంలో వారే, గీర్వాణ కావ్యకర్తలు దైవజ్ఞ విలాస కావ్యకర్తలు కొండవీటి విద్వత్కవి సార్వ భౌములు లక్ష్మీధరులవారు. వారు వ్యాసతీర్థులు. అతడు రాజనాథ డిండిముడు. "ఇరుసమయి విళక్కన్" రచించిన తమిళ కవిరాజు, హరిదా సతడు. అతని పక్కనే రాయలవారి ఉత్కళయాత్రను వర్ణించిన కుమార సరస్వతి. చాటు విఠల

నాథుడు ఆ కర్ణాటక కవి. ఆ తేజస్వు లిద్దరూ, పురందర దాసూ కనకదాసునూ. కర్ణాటకకవిరాజులు కలిసి నడుస్తున్న ఆముగ్గురూ—గుబ్బి మల్లనార్యుడూ, నంజుడయ్యా, లింగ మంత్రీ.

ఓహో, ఓహో, ఆంధ్రకర్ణాటక తమిళసాహిత్యాలకు స్వర్ణ యుగం అది.

దక్షిణాపథం అంతా ఒక సుందరసంస్కారబంధం కట్టి పెట్టిన దినాలవి.

... ...

ఊరేగింపు వీథి తిరుగుతుంది.

వీథి దాటినదాకా ఇక్కడ పెద్దన్నగారి గృహ ప్రాంగణంలో గవాక్షంలోనుంచి, వెయ్యికళ్లతో చూస్తూ, గర్వమూ, అడకువా మూర్తికట్టిన ట్లున్నదే, ఆమె, మహాకవి ఇల్లాలు.

ఊరేగింపు విజయనగర రాజవీథుల్లో ఏలాగున సాగిందో తోవలో రాయలవారికీ మహాకవికీ హారతులు ఎలాగ ఇచ్చార్లో, శ్రీ శఠకోపయతుల మఠంవద్ద పల్లకీనుంచి డిగి, కవీ, రాజూ. గురుదేవచరణాల్లపై ఎలాగ శిరస్సులు ఉంచారో భూలోక దేవేంద్రుల సుధర్మాస్థానంలో, నిండోల గంలో, మనుచరిత్రము ఎలాగ పెద్దన్న గారు పఠించారో

పఠిస్తున్నప్పుడు, "ఉదయాచలేంద్రంబు మొదల నెవ్వని కుమారతకు క్రౌంచాచల రాజ మయ్యె" అన్న పద్యంతో గద్గదిక ప్రారంభమై "హితుడవు, చతురవచోనిధి వతుల పురాణాగమేతిహాస కథార్థస్మృతి యుతుడ వాంధ్రకవితా పితామహుడ వెవ్వ రీడు పేర్కొన నీకున్" అన్నపద్యం దగ్గిరికి వచ్చేసరికి మహాకవి కంఠం రుద్ధమై ఎలాగ చదవలేక పోయిందో తర్వాత, పఠనానంతరం, కవిపండితు లందరూ ఆంధ్రకవిత్వ చరిత్రలో నవయుగం మనుచరిత్రతో ప్రారంభ మైన దని ఎలాగ కీర్తించారో ఎప్పుడూ ఎవ్వరినీ పూర్తిగా కీర్తించని తెనాలికవే పెద్దనామాత్యులకు పాదాభివందనం ఎలాగ చేశాడో-ఈగాథంతా నాటిసాయంకాలము అల్లసాని వారి ఇంట్లో కూర్చున్నవా రందరికీ సూరన్న మరీ మరీ వరిసున్నప్పుడు, ఆ ఇల్లాలూ తిరుగుతూ, ఆగుతూ వింటుంది.

ఆ రాత్రి, భార్యా, సూరన్నా, తానూ, ముగ్గురే కూర్చున్నప్పుడు పెద్దన్న గారొకవిశేషం చెప్పారు.

ఉదయం సభ అయిపోయినతరవాత రాయలవారి రహస్యమందిరంలోకి రమ్మని పెద్దన్నగారికి పిలుపు వచ్చింది. ఆయన వెడతాడు. వెళ్లేసరికి రాయలవారు నిలబడి ఉంటారు. మహాకవి రాగానే మహారాయలు ఆయన్ని తన కౌగిలింతలో గాఢంగా హత్తుకుంటాడు. ఇద్దరి కళ్లల్లో ఒక్కచినుకు కరిగి బుగ్గలమీదికి జారుతుంది. రాయలు మాట్లాడ లేదు. కవి

మాట్లాడలేదు. రాయలవారు అంతఃపురంలోకి వెళ్ళిపోతారు. అల్లసానివారు ఇంటికి వచ్చేస్తారు.

ఈగాథ వింటున్నప్పుడు సూరన్న బుగ్గలు తడిసిపోయేయి.

పెద్దన్నగారి భార్యమనస్సు ఎలా గుందో ?

మరునాడు కవులందరికీ అల్లసానివారి ఇంట విందు.

పెద్దన్నగారి భార్యను చూచి, "వండ నలయదు వేవురు వచ్చిరేని అన్నపూర్ణకు నుద్ది యా నతని గృహిణి" అంటాడు రామకృష్ణకవి. "మా అక్కగారు ప్రవరుని గృహిణి వంటిదే; కాని, మా బావగారు మాత్రం ప్రవరుడు కాడు; మాయాప్రవరుడు కాని "అని వెంటనే తిమ్మకవి అంటాడు. అందరూ నవ్వుతారు. "అవునా"? అన్నట్లు పెద్దన్న ఆమె వైపు చూస్తాడు. ఆ అదితిదేవి చిరునవ్వుతో వడ్డిస్తూనే ఉంటుంది. రామకృష్ణకవి కళ్లు మెరుస్తాయి.

తర్వాత, పెద్దన్నకు ప్రవరుని మీదకన్న, వరూధిని మీదే ఎక్కువ ఇష్టంఅనీ వరూధినినీ గంధర్వుణ్ణీ కలిపినదాకా కవిగారికి తోచ లే దనీ, 'అంతగా వేటా యుద్ధమూ ఎలాగ వర్ణించా రండీ, రాయలవారితో వెళ్లినప్పుడు చూసేరా' అనీ, "ఈ నగరంలో వరూధిని ఏ వీథిని ఉందో చూడాలి, అంత జీవం ఉట్టిపడుతున్నట్లు మాట్లాడిం దనీ," "వరూధిని

ఎవరో తెలిసినా, ఆమెకిప్పుడు తాతగారి వయస్సే దాదాపు ఉంటుంది, గనక మీకు లాభం లేదనీ," ఇలాగ రకరకాలుగా కవు లందరూ మాట్లాడతారు. ఎక్కువ మాటలు సూరన్నవి. మధ్య మధ్య ఒక్కొక్క మెరుపు రామకృష్ణ కవిది.

అవి గొప్పరోజులు, ముఖ్యంగా కవులకు.

మరి కొన్నాళ్లు జరిగాక, రాయలవారే, వారి మంది రానికి కవు ల్నందరినీ ఆహ్వానిస్తారు. పారశీక రాయబారులు వస్తారు. వారివల్ల కానుకలు గొంటారు. తరువాత రాయలు "ఆముక్తమాల్యద" వినిపిస్తారు. ఆ వైదుష్యానికీ, ఆ ప్రతిభకీ, ఆ నవ్యతకీ, ఆ లోకజ్ఞతకీ అందరూ ముగ్ధు లౌతారు.

ఆరాత్రి నంది తిమ్మనగారి ఇంట రాయలవారి మహా కావ్యాన్ని ప్రశంసిస్తూ, రామకృష్ణకవి

"ఆ నిష్ఠానిధి" గేహసీమ నడిరే యాలించినన్ మ్రోయు, నెం
తే నాగేంద్రశయాను పుణ్యకథలున్ దివ్యప్రబంధాను సం
ధానధ్యానము నాస్తిశాకబహుతా నాస్త్యుష్ణతా నాస్త్యపూ
పో నాస్త్యోదన సౌష్ఠవంచ కృపయా భోక్తవ్యమ న్నాటలున్."

అన్నపద్యం ఉత్సాహంగా చదువుతాడు.

రామకృష్ణ కవి అసాధ్యుడు. సూరన్నకూడా. ఒక్క సారి వింటే మంచిపద్యం వీ ళ్లిద్దరికీ కంఠస్థంగా వస్తుంది.

పెద్దన్న, తిమ్మన్న, ధూర్జటి, మల్లన్నగార్లకిన్నీ వీరిద్దరూ యువకులే అయినా, వీరి అభిరుచి అంటే చాలా గౌరవం. ఈ యువకవులు మెచ్చుకుంటే కలిగే ఆనందం వాళ్లకు ఏ పండితులు మెచ్చుకున్నా కలిగేది కాదు.

ఒక సాయంకాలం తుంగభద్రా తీరాన్ని పెద్దన్నగారు మొదలుకొని కవు లందరూ సమావేశ మౌతారు.

విరూపాక్ష స్వామి ఆలయ శిఖరంమీద బంగారపు కాంతులు అల్లుకుని ఉంటాయి.

తుంగభద్ర కాస్త ఒళ్లు విరుచుకుంటూ కునుకుపట్టే ముందులాగ కూనిరాగం తీస్తుంది.

పంపా సరోవరం నుంచి కాబోలు లేతగాలులు వచ్చి విజయనగరంలో చొరబడు తున్నాయి.

తుంగభద్రలో దిగి, తామ్ర పాత్రంలో నీరు నింపుకుంటున్న ఒక యువతిని చూచి, రుద్రయ కవి తూలిపడి కూర్చుంటాడు. కూర్చుని ఆమెవైపు చూసి,

ఎన్నడు నేరిచెన్ బెళుకు లీచెలి కన్నులు! కారు కమ్ముల
న్నన్న కురుల్! పిరుందు పటువై పటువై ఖరి నొప్పెడింగదా!
మొన్న గదమ్మ పిన్న మొన మొల్కలు, నేడివె ముద్దులాడి లే
జన్నులు గొప్పవై పయటసందున దాగుడుమూతలాడెడిన్ !

అందరూ భేష్ భేష్ అంటారు. సంకుసాల ఆ మెప్పులు సహించలేదు.

యతివిటుడు గాక పోవునే అస్మదీయ
కావ్యవైరాగ్య వర్ణనా కర్ణనమున !
విటుడు యతి కాకపోవునే వెస మదీయ
కావ్య శృంగార వర్ణనా కర్ణనమున !

అని అహంకారంతో చదువుతాడు.

అతన్ని హేళన చెయ్యడానికిలాగ అవంత ఆనీ అనని కొంచెం నవ్వుతో, బడాయిగా నిలబడి.

లింగనిషిద్ధు కల్వల చెలింగని, మేచకకంధరున్ త్రిశూ
లింగని, సంగతాళి లవలింగని, కర్దమ దూషితన్ మృణా
లింగని, కృష్ణచేలుని హలింగని, నీలకచన్ విధాతృనా
లింగని, రామలింగ కవిలింగని కీర్తి హసించు దిక్కులన్

అని తెనాలి కవి జబ్బలు చరుచుకుంటూ చదువుతాడు.

ఇంతలో సాయంకాలం సంధ్యాసమయంగా మారుతుంది.

భట్టు మూర్తి గొంతు సవరిస్తాడు. చటుక్కున తుంగభద్ర గలగల మంటుంది. ఆ అలల్లో ఏదో కదులుతుంది. గిరిక ఒడిలో బిడ్డలాగ.

"జలకము లార్చి, పాండు జలజచ్ఛద పాళిక గప్పి తమ్మిసం
కుల తెలిదేనె లుగ్గులిడి, క్రొందరగల్ కదలించు లేత తొ
ట్టెలల కుమారు కూతును ఘటించి భజించు నదీలలామ, కో
మల కుముదా గతాళికుల మంజురవంబున జోలపాడుచున్.

అంటూ చదువుతాడు అందరూ హోయి హోయి అంటారు.

72

రామకృష్ణకవి "ఏదీ సంగీతం లేకుండా కాస్త ఆపద్యం తిరిగి చదువు" మంటాడు. భట్టు మూర్తి మళ్లీ చదువుతాడు. భేష్ అంటారు అందరూ.

సంధ్యరాత్రిగా మాసిపోయినా, ఆరోజున కవులు ఒక పట్టాన కదల లేదు.

"ఇప్పుడు రాయలవారు ఏమి చేస్తుంటారో" అంటారు ఒకరు. "ఈ రాత్రివేళ ఏం జేస్తుంటా రని చెప్పను? ఎక్కడ ఉంటా రని చెప్పను ?

భోజకన్యా సరిద్రాజహంసము, సత్య
భామా శుకీకేళి పంజరంబు,
జాంబవతీనిశా చంద్రోదయంబు, కా
ళిందీ సరోజి నేందిందిరంబు,
భద్రా కలాపినీ ప్రావృడంబుదము, సు
దంతా రసాలలతా పికంబు,
మిత్రవిందావనీ చైత్రాగమము, లక్ష
ణాహార యష్టిక నాయకంబు,
షోడశ సహస్రకామినీ స్తోమధేను
కా రిరంసా మదోత్కట వారణేంద్రము"

అంటాడు తిమ్మ కవి.

అనగానే ప్రక్కన ఘల్లుమని నవ్వుతున్న నవ్వు విన బడుతుంది. అందరూ తూలిపడతారు. రాయలవారే యేం చెప్మా! ఏమో!

దక్షిణదేశానికి సార్వభౌములు మారువేషంతో తనకు ప్రియతములైన ప్రజలకోసం తిరుగుతారని ప్రతీతి.

ఈ కవులకన్న ఆయనకు ప్రియులెవ్వరు ?

అప్పుడు పుట్టి ఉంటే, ఇవన్నీ చూసేవాణ్ణి కదా. ఎందుకు చూడను ? అప్పుడు పుట్టి ఉంటే, నేనే పెద్దన్ననై పుట్టి ఉందును !

బసవరాజు అప్పారావు మధురస్మృతి

"ఈ ప్రవాస యాత్రారతి ఇటులె నేను
గదలిపోవుదు నాశావకాశములను,
ఒక్క నిట్టూర్పు వోలిక, ఒక్క మౌన
బాష్పకణమటు ఒక గాథవాంఛపగిది."

కొన్నిస్మృతులు మంచులో కొండలలాగ కలిసిపోయి కంటికి దొరకవు. కొన్ని స్ఫుటంగా నిలిచి కనబడుతూనే ఉంటాయి, వెనుకనున్న ఆకాశంమీద చిత్రింపబడ్డ తోపుల్లాగ. మరికొన్ని గాఢంగా స్ఫురిస్తూనూ ఉంటాయి. స్థూలంగా దొరకనూ దొరకవు, వేసగి వేకువలో గాలితరగలాగ, ఆగాలి తరగపైన కలిగొట్టు పూలవాసనలాగ.

అప్పారావుకు సంబంధించిన స్మృతులు మూడవ రకానివి.

ఎంతకూ చల్లారని కోరికలాగ కనబడతాడు నా కెప్పుడూ అప్పారావు ఊరికే నిట్టూరుస్తూఉండే గుండెలాగ.

అతన్ని తలుచుకుంటే ఒకటి రెండు స్పష్టసంఘటనలు గోచరించినా, ఎక్కువగా స్ఫురించేవి ఏవో ఆవేశాలూ, అలజడులూను, నలుగురమూ కలిసి కూర్చుని మాట్లాడు కునే టప్పుడుకూడా, ఒక్కనిముషము ఒక్కచోటనే కూర్చో లేక పోయేవాడు, అక్కడినుండి ఇక్కడికీ, ఇక్కడినుండి అక్కడికీ పచారుచేస్తూనూ, అంతసేపూ మాట్లాడుతూనూ అప్పుడప్పుడు పాడుతూనూ, అడపా దడపా త్రుంచి త్రుంచి నవ్వుతూను.

దాదాపు నలభై ఏళ్ళక్రితం నాకూ బసవరాజుకూ నెయ్యమేర్పడింది యెంకిపాటల కవిద్వారా. సుబ్బారావూ నేనూ కాలేజీలో చదువుకునే వాళ్ళం. అప్పుడు అద్భుత రసంతో నిండిన మా మనస్సులకు అపరిచితమైన అమర లోకంలోనుండి అవతరించినవాడులాగ కనపడేవాడు అప్పా రావు.

ఏమిరోజులవి! అప్పటి మా మనస్సులు ఎప్పుడూ రెక్కముడుచుకోవడంలేదు. అప్పుడు మాకు గూడు లేర్పడ లేదు. ఒకరిరెక్కఅంచు మరొకరిరెక్క అంచుకు తగులుతూ

ఉంటే, ఎగురుకుంటూ పోవడమే ! నేలా, ధూళీ పిలుస్తుంటే మాకు వినబడేదికాదు. అంతేనా ! ఒకరిగుండె మరొకరి గుండెలోనికి ఒలకబోసుకునే వారము అలపాలకడవల్లాగ.

అప్పటికి గడసరితనంవచ్చి కాలుష్యమూ, కీర్తి కామమూ మమ్మల్ని మనుష్యుల్ని చేయలేదు.

అప్పటికే బసవరాజు కవితాంగణంలోనికి అడుగుపెట్టే శాడు. మే మిద్దరమూ అంటే నండూరి నేనూ, అప్పుడప్పుడు లోపలికి తలలు పోనిచ్చి తొంగిచూస్తుండేవారము.

మరి నాలుగేళ్ళయాక మరీ గొప్పరోజులు వచ్చాయి, తిరునాళ్ళ వంటివి. కాకినాడలో ఒక పదిమంది సాహితీ పరులం చేరాము; ఒకటే కావ్యగోష్ఠి. పగలల్లా ఇంట్లోనూ; సాయంకాలమూ మునిమాపూ కొంతరాత్రీ ఊరివెలుపల ఇసుకబయలుమీద.

ఒకరికి "గుండె గొంతుకలోన కొట్లా" డింది. ఒక "రాకులో ఆక" యారు. ఒకరు చందమామను "పట్టి ముద్దా" డారు. ఒకరు "శిథిల వీణను నాపైత్రోయక నీవే పాడుకో" మ్మన్నారు.

బసవరాజు ఆ గోష్ఠికి ప్రాణం. ఊరికే మాట్లాడేవాడు, Wordsworth అనీ, Wattsdunton అనీ, పండితరాయలనీ, భవభూతిఅనీ, తిక్కన్నఅనీ, పోతన్నఅనీ ! ఊరికే పాడేవాడు

గురజాడవారి ముత్యాలసరాలూ, తన సెలయేటిగానములోని పద్యాలూనూ.

వాటిలో ఈ పంక్తులు నాకు బాగాజ్ఞాపకం ; అప్పుడు గుండెకు రగులుకుని కుతకుత మరిగేవి.

"ప్రేమకుంగల్గు కారణం బేమనగల ?
మింతిరో నిన్నుజూడ ప్రేమించుటెసుమి !
ఇంతియేగాని వేర్వేర నెంచిచూచి
అందపుం దళ్కులనె ప్రేమ నందగలమె ?
తెలియు మాత్మను ఆత్మను కలిపి కుట్టు
దారమే నాదుప్రేమకు కారణమని"

అప్పారావు అలా పాడుతుండగానే అందుకునేవాడు సుబ్బారావు ; రివ్వుమని తారాజువ్వలాగ గొంతువిసిరేవాడు.

ఆ రోజుల్లో నండూరి గొంతు కొండవాగు. గలగలలూ గంతులూ, సుడులూ వడులూ—ఒకచోటపుట్టి, ఒకదారినిసాగి ప్రవహించి, ఒకచోట కలిసిపోయేది.

సుబ్బారావు పాట నిభృతసుందరం; అప్పారావు పాట నిసర్గమనోహరం.

బసవరాజు పాటలో శక్తివేరు. చెప్పేనుకదా—అతను నిట్టూర్పు ; అతని కావ్యం నిట్టూర్పు ; అతని పాటకూడాం వేడివేడి నిట్టూర్పు.

కంఠం త్రుంపి త్రుంపి నాలుగుసార్లు మ్రోగించేవాడు తునకలు తునకలుగా అది మమ్మల్ని పిలిచి పిలిచి, దగ్గరగా వచ్చి వచ్చి. మా గుండెలోనికి ఒదిగి ఒదిగి, తల నక్కడ ఆనించి, ఒక్కొక్కప్పుడు కుమిలి కుమిలి, ఒక్కొక్కప్పుడు వెక్కి వెక్కి ఏడుస్తూ, కష్టసుఖాలు చెప్పుకునేది. అతని పాటకు నెత్తురుజీర అంటుకున్నట్లుండేది, బ్రతుకులోనుంచి బ్రద్దలు చేసుకుని ఒరుసుకుని వచ్చినప్పుడు అంటుకున్నట్టు.

ఆ వేగమే, వేదనే, అతని కవిత్వానికి ప్రాణం.

కాస్త గాలి కదిలితే, తగిలితే, ఒక్కొక్క ఆకే కదిలి, అన్ని ఆకులూ కలిసి, అంతా నిలువునా ఒకపాటయైన రావి చెట్టులాగ ఉండేవాడు బసవరాజు.

అందుకనే ముప్పయి తొమ్మిదేళ్ళలో నూరేళ్ళ బ్రతుకు అతనికి క్రిక్కిరిసిపోయింది, సుఖాలూ, దుఃఖాలూ, రాగ ద్వేషాలూ, ఆలింగనాలూ, అసూయలూ, శిఖరాలూ, అగాధాలూనూ, ఇంత అనుభూతివస్తే, ఇంత చిరుగీతి !

"ఇంత చిరుగీతి యెద వేగిరించు నేని
పాడుకొనును, తాండవనృత్య మాడుకొనును"

అతను కవిత్వాన్నే బ్రతికాడంటారు కవిమిత్రులు కొందరు. అతని కావ్యాలలోకన్న అతని జీవితంలోనే కవిత్వం ఎక్కువ దొరుకుతుందని మరికొందరంటారు.

అలాగనడంకన్న అతనికావ్యాలూ అతనిజీవితం ఒకటే నంటాను నేను.

"సెలయేటిగానం" "గీతాలు" అతని రచనలన్నీకలిసి అతని జీవితగాథ అయింది.

ఇంక అతనికి అనుభూతి రావడమేమిటి, పాటలోనో, పద్యంలోనో అనెయ్యడమేమిటి! అందుకే అతనిగీతాలలో అంతవేడి. పాటలో పల్లవి వచ్చేసరికే గుండె పట్టుకుంటుంది. వినేవాడి చేయి గట్టిగాపట్టుకుని ఎదురుగా కూర్చుండబెట్టుకుని "నీవే, నీవే నా స్నేహితుడవు కనుక, మనమిద్దరమే ఉన్నాము గనుక, చెపుతున్నాను సుమీ!" అన్నట్లు ఉంటుంది.

"నన్నెవ్వ రాపలే రీవేళ
నా ధాటి కోపలే రీవేళ"

అని మొదలుపెట్టి

"గుండె తాతా మంటు కొట్టినట్టుగ నేటి
పండితులు తారెత్తి పరుగుచ్చుకోవాలి"

అని అనడానికి సందేహించడు. తన మనసులోనిదంతా ఆప్తుడితో చెపుతున్నాడుగదా! అతనికి లోకమంతా ఆప్త మిత్రమేకదా!

అలాగే ఏ గీతం తీసుకున్నానూ-వేడిగా అనెయ్యడమూ, సూటిగా అనెయ్యడమూ. ఏమీ దాచకుండా అనె

య్యాడమూను! ప్రేమగీతాలు, భక్తికీర్తనలు, కన్నబిడ్డలపై పాటలు-అన్నీ అంతే.

"మంచిరోజు కాదోయి చందమామా!
మంచిదారి కాదోయి చందమామా!"
"పాడదలచిన పాటలన్నీ నానోట
పాడించ మనసాయెనయ్యా!"
"మండిపోతున్న వండోయ్, లోకాలు
మంటలార్పెయ్యంగ రండోయ్"
"ఎంతటి చపలుండనైతి,
ఎంతటి మందమతినైతి"
"కోయిలా కోయిలా కూయబోకే!
గుండెలూ బ్రద్దలూ చేయబోకే!"
"లోకాని కుత్తుత్త దీపావళీ!
నాకుమాత్రము దివ్యదీపావళీ!"
"లేపనైనా లేపలేదే, మోము
చూపనైనా చూపలేదే!"

ఈ గుణంవల్లనే, ఈ ఆప్యాయతవల్లనే, ఇతని గీతాలు సామాన్యప్రజకుకూడ అంత చనవైపోయాయి; దినదిన జీవితానకు, చలనచిత్ర లోకానకు అంత అవసరమైపోయాయి.

బసవరాజు మొట్టమొదటి భావకవి; అంతే భావకవిత్వానికి త్రోవచూపినవాడనేకాదు; తరువాతవచ్చిన భావ

కావ్యజగత్తుకు ప్రవేశిక వంటివాడు-"ముందు ఇతని గీతా నిశ్రేణిఎక్కు. తరవాత భావకావ్య లోకంలో పరిచితంగా విహారించవచ్చు" నన్నట్టు.

అయితే, అంతతొందరలో, అంత వేడిమిలో చీల్చుకు వచ్చినపాటను, అంతనగ్నంగానూ, అలాగే, సరిగ్గా అలాగే, ఇవతలికి విసరివేసినప్పుడు కల్పనకు అవకాశముండదు; శిల్పానికి స్తిమితముండదు.

అనుభూతిని నిదానంగా నెమరువేసుకుని— **Recollection in Tranquillity** లోలాగ—అతను కావ్యంకట్టడు. అనుభూతి రావడమూ అనెయ్యడమూ ఒక్కమాటే జరుగుతాయి.

మరొకవిశేషం, పాడుతూ వ్రాసేవాడేమో బసవరాజు. అయితే కొంతవరకు అందరూ అలాగే వ్రాస్తారేమో; కాని అతనిపాట అంతర్వాహినికాదు; కేవలమూ అడుగున శ్రుతి కాదు. పాటదేపై చెయ్యి. దానిబలం ఎక్కువై పోయేదేమో కూడా. మరి అతనికి కావలసింది, **"Relief which a timely utterance gives".** అందువల్ల భావనాశిల్పాలులేని వెలితిని పాట భర్తీచేసేది. అందుకనే అతని రచనలు కొన్ని కావ్యాల లాగ కూర్చుని చదివేవికావు; గొంతెత్తిపాడేవి. అందుకనే గూడా పాడేటప్పుడు అతనిగీతాలకు ఉన్నశక్తి మరి ఏకవి గీతాలకూ లేదనిపిస్తుంది.

అందుకనే గూడా అతనెప్పుడోగాని మామూలు శబ్దాలను దాటి వెళ్ళలేదు. ఎవరితోనైనా కష్టసుఖాలు

వేగముతో వేదనతో చెప్పుకునేటప్పుడు అపూర్వశబ్దాలకూ అల్లికజిగిబిగికీ పరుగెత్తుతామా ?

అతను రోజురోజూ నిముషనిముషమూ అలాగే చెప్పుకునే వాడాయెను. అతనికి కవిత్వమూ చెప్పుకోవడమూ ఒక్కటే ఆయెను.

ఈ గుణంవల్లనే అతను గురజాడవారికి అనుచరుడు అయాడు; కొన్నికొన్నిచోట్ల అంతకన్న అధికుడయాడు. గురజాడవారిలో ఈ ఆప్తత, ఈ ఆర్ద్రిత ఇంతగా లేవు. **Words worth** "సామాన్యభాషలో కవిత్వం చెప్పా" లని ఒక మతంగా అవలంబించి చేయాలని చేసినపని, ఇత నింకొకలాగ చేయలేకచేసి, ఉరుకున్నాడు. ఊరుకున్నాడా ! పదిమందీ పరవశులై వినేటట్లు ఆలపించాడు.

దీనివల్ల ఒక్కొక్కప్పుడు **Words worth** లో లాగే పేలవమైన మాటలూ కాళ్ళుచాపేసి చతికిలబడేపంక్తులూ రావచ్చు. అయినా జీవద్భాషకు, వ్యావహారికభాషకు, ఇంత దగ్గరగా కావ్యభాషను తీసుకువచ్చే ప్రయత్నం గొప్పపని కాదూ !

కవి విధురజీవితంలో, ఆ మబ్బు ఈ మబ్బు ఆకాశ మధ్యాన అద్దుకున్నప్పుడు, చిట్టితల్లి బంగారపుబొమ్మ మంగళ ప్రదమ్మ అవతరించింది.

అంతలో ఇతన్ని దేవుడు "కత్తిపెట్టి పొడిచాడు." 'గాయం ఇంకా మానలేదు.'

మంగళప్రద (కవి చిన్నపాప) మాయమయింది "మరవలేదేనిన్ను మా కన్నతల్లి" అని ఏడ్చాడు. "కోయిలొకసారొచ్చి కూసిపోయింది" అని పలవించాడు.

ఇంతలో దీపావళి వచ్చింది.

మనకందరికీలాగ ఉత్తుత్త దీపావళికాదు. దివ్యదీపావళి! వేదాద్రినరసింహదేవు డతనియింట దీపమైనాడు.పరమాత్ముడు వేంచేసి పటమటలంకలో ఉయ్యాలతొట్టిలో ఊగుతున్నాడు.

కవి అమాయకుడూ, ఆశాజీవిని. పాపాయిరాకతో. మళ్ళీ బ్రతుకు నందనమైపోయింది.

ఇంతలో :

"వేదాద్రి శిఖరాన వెలిగిన్న జ్యోతి
మినుకుమని కాసేపు కునికిపోయింది;
దేవలోకమునుంచి దిగినట్టిగంగ
వచ్చిన్న దారినే పట్టిమళ్ళింది;
పంజరం దూరిన బంగారుపిట్ట
తలుపుతీసేవేపా తరలిపోయింద;
కాపురమ్మొచ్చిన కన్నెపాపాయి
ఇల్లు ఖాళీచేసి వెళ్ళిపోయాడు !"

ఈ గీతం మా బసవరాజు పాటలన్నింటికీ కిరీటం. తుది పంక్తి ఈ పాటకు తురాయి.

"ఇల్లు ఖాళీచేసి వెళ్ళిపోయాడు"

ఎటువంటి మామూలుమాటలు! నిజానికి ఎంత పేలవ మైనమాటలు!

ఇక్కడమాత్రం మాటమనిషై ఎలాగ గుండెల్లో పొడిచింది! రోజూ ఎన్ని ఇళ్ళో ఎందరో ఖాళీచేసి వెళ్ళిపోతున్నారు; మరికొందరు ఆ యిళ్ళల్లోకి వస్తున్నారు. ఖాళీ చేసినా ఖాళీగాని ఇళ్లు అవి.

ఈ యిల్లు వేరు. ఈ యిల్లు కిటికీతలుపూలేని అమాయకపు ఇల్లు. ఈ యిల్లు ఒక్కొక్కరే ఖాళీచేసి వెళ్ళిపోయేదే గాని తిరిగిరానియిల్లు. కొన్ని యిళ్ళు బారుమని ఏడుస్తాయి; ఫరవాలేదు. అబ్బ! ఈ యిల్లుశూన్యం; దీన్ని పాపాయి ఖాళీచేశాడుగనక.

ప్రపంచ కావ్యభాండారంలో గొప్పపంక్తుల్లో ఇదొకటి- 'ఇల్లు ఖాళీచేసి వెళ్ళిపోయాడు'!.

అప్పారావుకవిత్వంవల్ల ఏమిప్రయోజనం అంటే, ఏమి చెప్పను? అతని కావ్యాలన్నీ చదివాక నిట్టూర్పు విడువ కుండా, కన్నీటితో చెక్కులు తడియకుండా ఉండలేము.

ఆ కన్నిటి కెంతటిశక్తిఉంది? ధూళీ దూగరా లేకుండా, శుభ్రంగా, శాంతంగా, సుందరంగా. వానవెలిసిన తరువాత చెట్టులాగ, చల్లని ఆవేశంతో, రవంత ఊగుతూ, నిలబడతాము!

అప్పారావుకు సంస్కృత సాహిత్యమన్నా, పురాణ భారత సంస్కారమన్నా, వల్లమాలిన గౌరవమూ అనురాగ మూనూ. ఆంధ్రదేశమన్నా అంతే. వాయుపథాల మీద తెలుగునాడంతాతిరిగి సందేశమిచ్చినవాడు. భారతస్వాతంత్ర్యంకోసం పాటుపడినవాడు. కొల్లాయికట్టుకున్న బోసినోటి వానికి దాసుడైనవాడు.

అయితే అతని దేశభక్తి సంకుచితమైనదికాదు. అతను యుగలక్షణాలకూ, యుగధర్మాలకూ దూరుడుకాలేదు. రాగలయుగం ప్రజాబాహుళ్యానిదని తెలుసుకున్నాడు. ప్రాచ్యపాశ్చాత్యజగత్తులకు నడుమ కొండలూ గోడలూ లేవని తెలుసుకున్నాడు. ఆంధ్రకవిత్వచరిత్రలో అతను వ్రాసిన తుదిపంక్తులివి—

"ప్రస్తుత మాంధ్రసాహితీ శ్రేయోభిలాషులకు ముఖ్య కర్తవ్యమేమన; తరతరములనుండియు, శతశతాబ్దులనుండియు నిరంతరధారగా ప్రవహించుచున్న ఆంధ్రనాగరకతా ప్రసవంతిని ఆంధ్రసాహిత్యసీమను ప్రవహింపజేసి తత్ప్రవాహా సాహాయ్యమున ఆంధ్రసాహిత్యసీమను చక్కని వ్యవసాయము సాగించి, ఆంధ్రులకు పుష్టియు, తుష్టియు, శాంతియు, దాం

తియు, వన్నెయు, వాసియు నిచ్చు కావ్యఫలముల కాయించుటయె యగును. ఆంధ్రసాహిత్యసీమనునాటుకుని, పెరిగిపెద్దది కాగల విజాతీయ కావ్య తరులతాదులనాటించి, వానిచే సజాతీయ, విజాతీయ సారసమృద్ధములగు కావ్యఫలముల కాయించుటయును మేలగును. ఇందులకు అన్యభాషా సంస్కారమును, అన్యసాహిత్య పరిచయమును అవసరములె యగును."

అప్పారావుది సమగ్రసుందరమైన గొప్పసంస్కృతి, దువ్వూరి రామిరెడ్డిగూడ ఇట్టివాడే.

1929 లోనో, 30 లోనో నేను మదరాసునుండి పిఠాపురం వస్తున్నాను. పేసింజరు తెల్లవారగట్ల కొవ్వూరుదాటి గోదావరిమీద పోతుంది. నాకు మెలకువకాదు, నిద్దురకాదు. వంతెనమీద నడిచే ట్రెయిను హోరులోకలిసి ప్రక్క కంపార్టుమెంటులోనుంచి ఒకపాట వినబడింది.

"ఈ మహాగహనాంతర సీమలోన
నీవు శ్రీగిరి భ్రమరాంబ నేను మల్లికార్జునుడ"

ఆ పాట పాడినవారు ఎవరు ? మా బసవరాజా ?

గోదావరి స్టేషనులోదిగి ప్రక్క కంపార్టుమెంటులో తిలకించగా అతనూ అతని అర్ధాంగి రాజ్యలక్ష్మమ్మా-కవయిత్రి సౌదామనీదేవి-కూర్చున్నారు.

"ఎక్కడికి వెడుతున్నా"రన్నాను. "ఉ త్త ర దే శ యాత్రకు" అన్నాడు.

అతని దెప్పుడూ మజిలీలేని యాత్రేఆయెను. అతని తత్వాన్నిబట్టి అతన్ని 'Gypsy' అనేవాళ్ళం.

ఒకపాట పాడమన్నాను,
"బ్రతుకు బరువు మోయలేక,
చితికి చివికి డస్సివాడి,
పికరుపుట్టి పారిపోయి,
ఒకడనె ఏ తోటలోనొ,
పాటపాడుతుండగ నాప్రాణిదాటి యేగేనా !
ప్రాణిదాటి యేగుచుండ పాటనోట మ్రోగేనా !"

తరువాత మరి అతన్ని చూడలేదు.

పాటపాడుతూపోయాడు మా బసవరాజు. పోతూ పాటపాడాడు.

రాగద్వేషాలుదాటి శ్రీశైల మల్లికార్జునస్వామిచరణ సవిధాన చివరకు మజిలీదొరికింది. తానూ మంగళ ప్రదమ్మా పాపాయి ఉన్నారు అక్కడ.

ఇక్కడ అతని ప్రాణానికి ప్రాణమైన రాజ్యలక్ష్మమ్మ, ప్రాణమిత్రులమైన నండూరీ నేనూ ఉన్నాము.

అన్నమాచారి

ఈ అన్నమాచార్యోత్సవాన్ని ప్రారంభించడానికి నన్నెందుకు రమ్మన్నారోగాని! విద్వాంసుణ్ణిగాను, గాయకుణ్ణిగాను, భక్తుణ్ణిగాను, అమాత్య పదవివంటి పదవిలో ఉన్నవాణ్ణిగాను. పిలుపురాగానే ముఖానికి చెయ్యి అడ్డుపెట్టుకుని నాలో నేను నవ్వుకున్నాను. అయినా ఒప్పుకున్నాను, దేవస్థానంనుండి వచ్చేది ఆహ్వానం కాదు ఆనతికనుక; రెండోది, దేవస్థాన ధర్మకర్తృ సంఘాధ్యక్షులు శ్రీ చంద్రమౌళిగారు నాకు మిత్రులూ మాన్యులూ కనుక; మూడు, స్వామి దర్శనభాగ్యం మరొక్కసారి కలుగుతుంది కనుక; నాలుగు, అనేక ఆపత్తులలో అఘాతాలలో నలిగిగాయపడ్డ హృదయానికి కాస్త ఉపశాంతి కలుగుతుందని ఆశ ఉంది గనుక.

నే నీ మధ్య పదేపదే అనుకుంటుంటాను, "అయ్యో! భగవంతుని ఆస్థానంలో కవిగా ఉండిపోయి, ఎంత నిర్గంధా లయినా నా గేయకుసుమాలతో ప్రభువును అహరహమూ అర్చించుకోలేనంతఅల్పుణ్ణిబలహీనుణ్ణి అయిపోయాను గదా" అని.

అసలైన కవులూ, గాయకులూ, భగవంతుని ఆస్థానం లోనే కవులూ గాయకులూగా ఉండాలి. కాళిదాసు పరమ శివాస్థానకవి; త్యాగరాజు రామచంద్రప్రభువు ఆస్థాన గాయకుడు.

నే నొక కథ విన్నాను, తాన్సేనును గురించి. నిజ మైతే మహా గొప్ప కథ. ముఘల్ పాదుషా అక్బర్ కొలువులో గాయకుడూ అతనికి ప్రియతముడున్నూ. తాన్సేన్. చక్రవర్తి ఎప్పుడూ అంటుండేవాడట, "తాన్సేన్! నీలాగ పాడేవాడు మరెవడూ లేడేం?" అని.

కామినీకాంచనాలకన్న కూడా కీర్తి మనిషికి ప్రియ మైనది. అందులో రసజ్ఞశేఖరుడైన సార్వభౌముని పొగడ్త కన్న రుచికరమైన దేముంటుంది? చక్రవర్తి పొగిడితే యావత్ సామ్రాజ్యమూ పొగుడుతుంది.

అయినా నిజమైన విద్యావంతుడికి వినయం ఉండి తీరాలి కదా!

ఒకనాడు తాన్సేన్ అన్నాడు, "జహాపనా! నన్ను మన్నిస్తే, తమరు నా శిష్యుడుగా తయారయి, నా తంబురా

చేత పట్టుకుని, నాతో కూడా పాదచారులై ఒకచోటికి రాగలరా" అని. పాదుషా "సరే" అన్నాడు. సాయంకాలం రాత్రిగా కరిగి పోతూంది. యమున జపం చేస్తున్నట్టు తరంగ కంఠానికి గడియ వేసుకుని మౌనంగా ఉంది. గాయకుడు ముందూ, తంబురా పట్టుకుని చక్రవర్తి ఆ వెనకా, నడుస్తూ, యమునకు ఆవలి ఒడ్డున ఉన్న హరదాస స్వామి ఆశ్రమానికి వెళ్ళారు. స్వామి తాన్సేనును పాడమన్నారు. తాన్సేన్ ఏదో రాగమెత్తి పాడాడు. అంతలో స్వామి తా నందుకుని పాడారు. రాత్రి మరి కాస్త సాగాక, తాన్సేనూ అక్బరూ సెలవు పుచ్చుకుని ఆశ్రమం వదలి వచ్చేస్తున్నారు. తోవలో రాజు గాయకుణ్ణి అడిగాడూ, "తాన్సేన్, నువ్వు హరదాస స్వామిలాగ పాడలేవెందుచేత?" అని. ఆస్థానగాయకు డన్నాడూ, "జహాపనా, నేను ఏలినవారి సెలవైనప్పుడు పాడతాను. స్వామి భగవంతుని ఆదేశమైనప్పుడే పాడతారు," అని. అందుకనే గాయకుని గురించి వ్రాస్తూ ఆంగ్లకవి అంటాడు- "God has a few of us, whom he whispers in the ear" అని, అయితే త్యాగరాజువంటి అలౌకిక ప్రతిభావంతుణ్ణి ఏ ఒకణ్ణో ఎన్నుకుని భగవంతుడు చెవిలో దివ్య రహస్యాలను ఊదుతాడేమో!

ఇక, రెండోరకం వా రున్నారు. వీరూ ప్రతిభావంతులే. వీరు లోకరంగంలో పూర్తిగా కాలూది నిలిచి, జీవితంలో విధవిధాల అనుభవాన్ని గడించి, సంసారయాత్ర సామాన్యుని

లాగే సాగిస్తూ, సాధువులూ సత్పురుషులూఅయి, భగవంతుణ్ణి కొలుచుకునేవారు. వీళ్ల కొక దీక్షా, ఏకాగ్రతా, నిరంతర వ్యవసాయమూ, అలాంటి సుగుణాలు కూడా ప్రజ్ఞతో పాటు ఉంటాయి. వీరూ తక్కువవారు కారు; అన్నమాచార్యుల వంటివారు. త్యాగరాజు నా దృష్టికి లోకంలో కాళ్ళూది నిలబడ్డవాడు కాడు; ఒక అతిలోక వాతావరణంలో, ఒక ఆవేశఅధిత్యకమీద, వింతయైన ఒక ఆనంద చంద్రాతపంలో తేలుతూ ఉంటాడాయన. ఆయన కృతులు ఆత్మాశ్రయములు (subjective). అన్నమాచార్యులవారు లోకజ్ఞులు. అయినా ప్రతి పదమూ సర్వమూ భక్తి శ్రద్ధలతో వేంకటేశ్వరార్పితం గావించుకొనేవారు. ఐహికజీవితంలోని అనేక అనుభవాలనూ రుచులనూ తెలుసుకున్నవారుగా ఉంటూ, మాలిన్యం ఆట్టే అంటించుకోక, వాటిని వేంకటేశ్వరాంకితములుగా ఉదాత్త పరిచేవారు. అందువల్లనే శ్రీ అనంతకృష్ణ శర్మగారన్నట్లు తాళ్ళపాకవారి రచనలు అర్థభావ ప్రధానము లయాయి. త్యాగరాజ కృతులు నాదరచనా ప్రధానము లయాయి.

సంగీతవిద్యలో సుతరామూ ప్రవేశంలేనినేను నాకు తోచిన అభిప్రాయాలు నా ధోరణిలో ఇక్కడ చెప్పుకుంటే నన్ను మన్నించండి. మన అప్పకవి చెప్పినట్లు ఒకదృష్టితో చూస్తే, "విద్యలకునెల్ల ఉత్తమవిద్య కవిత". కాని మరోరీతిగా చూస్తే సంగీతంకంటె గొప్ప విద్యలేదు. మాట మనిషి వంటిది, పాట పక్షి వంటిది. మాట నడుస్తుంది, పిలుస్తుంది,

పలుకుతుంది. గానం **Shelley's Skylark** లాగ అంతరిక్షాల్లోకి వెళ్ళిపోతుంది. ఆ ఆంగ్లకవి విహంగం ఎగురుతూ పాడుతుంది. పాడుతూ ఎగురుతుంది. గానంఅన్నికళలకన్నా సద్యః ఆనందం కలిగించడమేకాక, అది అందుకోలేని ఎత్తులులేవు; చొచ్చుకుపోలేని లోతులులేవు. మాటల కందని అనుతులు వచ్చినప్పుడు, వాటిని వ్యక్తపరుస్తుంటేనే గాని మనం బతకలేనప్పుడు, పాటే మనకి ఏక శరణ్యం. అందుకనే ఎట్టి చేతకాని మానవుడైనా, గాఢతరమైన అనుభవం పొందినప్పుడు, 'రిలీఫ్' కోసం సంగీతాన్నో సంగీతాభాసాన్నో ఊతగా తీసుకుంటాడు. అందుకోసమే నేనంటానూ, గేయానికి ఎక్కువగా శబ్దార్థ అలంకారాలు తొడగకూడదని. అంత శిల్పభారం మోసుకుని గానవిహంగం పక్షాలు బాగా ఎగరలేవు. అందుకనే లోకదుర్లభాలైన శ్రీచరణాలనే పట్టుకొని శ్రీ సన్నిధినే నిలవగోరే త్యాగరాజప్రభువు కీర్తన ఎక్కువ నగ్నసుందరంగా ఉంటుంది, **"My song has put off her adornments"** అని రవీంద్రుడన్నట్లు! మన అన్నమాచార్యుల రచనలో శిల్పసౌందర్యమూ అలంకారభారమూ గడసరితనమూ లేకపోలేదు. అన్నమాచార్యులది రాళ్ళపల్లివా రన్నట్లు కేవలమూ నాదరచనకాదు. కాని కవులకూ సాహిత్య ప్రియులకూ ఈయన పదాలు ఎక్కువ యిష్టంగా ఆప్తంగా ఉంటాయి-అర్థభావ సంపదవల్లనూ, మాటలకూర్పులో పొందికవల్లనూ!

నేను మొదట ఈతని పదాలు అనంతకృష్ణ శర్మగారు పాడుతుంటేనూ, నా అల్లుడు రజని పాడుతుంటేనూ

విన్నాను, "అలరులు కురియగ ఆడినదే" అన్నదీ, "కులుకక నడవరో కొమ్మలారా" అన్నదీని. దరిమిలాను ఇలాటివి మరెన్నో విన్నాను. ఇక పెదతిరుమలయ్యగారివి కొన్ని వచనాలు రజని పఠిస్తూంటే విన్నాను. అంతకు మునుపు కన్నడంలో బసవేశ్వరునివేమో వచనాలు ఆకాశవాణి ప్రసారంచేస్తే ఆలకించినట్లు జ్ఞాపకం.

తాళ్లపాకవారి వచనాలకు రాగతాళాలు లగించి ఉన్నాయి. ఎలా చెప్మా వీటిని పాడతారూ అనుకున్నాను. నాదస్వర విద్వాంసులు ఆలాపనచేస్తూ, మధ్యమధ్య పక్కని డోలువాడు చూపే లయలోకి వస్తూ పోతున్నట్లు, సన్నాయి వాయించడం విన్నాను. అలాగు పాడాలేమో వీటినన్నీ! మొదటివచనం చదువుతుంటే, (Tagore) గీతాంజలిలోని-

> **Life of my life,**
> **I shall ever try to keep my body pure,**
> **Knowing that thy living Touch is upon all**
> **My limbs**-అన్న మహాకృతి జ్ఞాపకం వస్తుంది

"శ్రీవేంకటగిరి దేవా నాదేహంబు నీవుండెడి నిత్య నివాసం అన్నది" మరొక వచనంలో తాళ్లపాక కవి ఎట్టి సూక్ష్మబుద్ధో లోకజ్ఞుడో గడసరో, అయినా ఎట్టి వినయ ప్రపత్తులు కలవాడో తెలుస్తుంది.

"దానవారీ, తొల్లి నే నుత్తమ ధర్మంబు నెరుంగుదునా?" ఎంత ఒడుపుగా రచించాడండీ యీ వచనం?

అందుకనే అంటాం, కవికిగాని గేయకర్తకుగాని ప్రజ్ఞ పుట్టుకతోనే రావాలి అని! నాకు అన్నమాచార్యుల్ని గూర్చిన రెండు కథలు ఇష్టం.

ఆయన పశువుల్ని కాసుకుంటూ, అన్నదమ్ములు పెత్తాయించిన మోటుపనులు చేస్తూ, పొలంలో గడపడం యిష్టంలేక, ఒకనాడు పడుకొండలూ ఎక్కి వేంకటేశ్వర స్వామి సన్నిధి చేరడమేమిటి, హఠాత్తుగా ఒక పదం పుట్టుకొచ్చిందట! అంతే, పదకవితా పితామహుడై ఊరుకున్నాడు. "మీరు పదమో పద్యమో ఎలా కడతారండి? మీ కెలా వస్తుందండీ గేయం?" అని అడుగుతుంటారు. అంటే ఏమిటి? ఎలా చెప్పగలుగుతారు? రకరకాలుగా వస్తుంది. అదృష్టాన్ని బట్టి వస్తుంది. కనబడనిచెయ్యేదో గళద్వారపు గడియ తీస్తే వస్తుంది. ఒక్కొక్కపాట అనుకోని అతిథిలాగ తలుపు తెరుచుకొని ఎదట నిలబడుతుంది. మరొక్కొక్కపాట పుట్టలో నుంచి పాములాగ కొంత కొంతగా పాకివస్తుంది. ఒక్కొక్క పాట నిన్నరాత్రి మోడులాగే కనపడే పొదమీద తెల్లవారగానే నిండుగా వికసించిన కన్నెపువ్వులాగా గాలిలో తలూపుతూ ఉంటుంది, ఒక్కొక్కపాట మట్టిబొమ్మలాగ. క్రయంత్రంలాగ, ఒకకాలూ, ఒకచేయీ, ఒకచక్రం, ఒకమరా అతికించుకుంటూ స్తబ్ధుగా తయారవుతుంది. చెప్పలేం. ఒక్కొక్కసారి గేయం అంతా తయారై, దానిలో ఒకమాట ఏ నెల్లాళ్లకో వచ్చి, సమగ్రమోహనరూపం

ధరిస్తుంది. అన్నమాచార్యుల మొదటిపా టెలా వచ్చిందో గాని !

ఆయన రెండోగాథ. ఆయన గౌరవం, దర్జా గూర్చి. సాళువ నరసింగరాయని మీద పాటలు కట్టనన్న గొప్పతనం, దానికి సంబంధించినది. ఆయన సరస్వతి ఒక్క శ్రీనివాస ప్రభువుకే అంకితం. అన్నమాచార్యులవంటి కవు లెంద రున్నారు? ఎక్కడున్నా రిప్పుడు ?

తాళ్ళపాకవారి రచనలను గూర్చి నాకు స్ఫురించింది మరో విషయం ఉంది. అది వారి రచనల్లో కనపడే విషయ వైవిధ్యం, నిత్యనూతనత. ఈ గుణా లుండడానికి కారణం ఇదీ అని తోస్తుంది నాకు - ఎక్కడ చదివినానో జ్ఞాపకం లేదు. ఒక కవినిగూర్చి వ్రాస్తూ ఒక సాహిత్య రహస్యవేత్త వ్రాసిన మాటలు. మనుష్యుల్లోలాగే మాటల్లోకూడా ఎప్పుడూ ఒకే ఒక ఉదాత్త తరగతికి చెందిన వాటినుండే, Patrician class నుండే సంబంధ బాంధవ్యాలు కల్పించడంవల్ల, సుకుమారంగా ఉన్నప్పటికీ నీరసంగా ఉండే బొమ్మల్లాంటి అల్ప సంతానం పుట్టుకు వస్తుందనీ, కనుక Hardy plebeian blood, అంటే పటి ష్ఠమైన సామాన్యుల జీవరక్తం వాటిలోకి చొప్పించాలనీ వ్రాసేడు. అంటే సామాన్యులు,'మంది',మాట్లాడే జీవద్భాషను కూడా మన కావ్యభాషలోనికి చొప్పించాలి అని. అలాగే ఇతర విద్యల్లోనూ, సంగీతంలోనూ ! తాళ్ళపాకవారు సామాన్యుల భాషనుండి శబ్దాలూ పలుకుబళ్లూ తీసుకున్నారు. సామాన్యులు

పాడే గేయాలనుండి-ఏల, జాజర, చందమామపదం, తుమ్మెద పదంవంటి వాటినుండి-తమపదరూపాలను పరిష్కరించుకున్నారు కనుక వారి రచనల్లో ఒక నిత్యనవ్యత, జీవం. నాటకీయత! రంగూ, రుచీ, ఒక అవ్యక్త మాధుర్యమూ, అన్నీ సమకూడాయి.

చివర్న నాలుగు మాటలుమాత్రం అకలంకమైన మనస్సుతో చెప్పుకుంటున్నాను. **Blake** అనే ఆంగ్లకవి చనిపోయేముందు పాటలు కట్టి గట్టిగా గొంతెత్తి పాడుతూ, "నాకు రెండు రెక్కలున్నాయి సంగీత కవిత్వాలు. వీటిమీద హాయిగా పైకి వెళ్లిపోతున్నాను," అని అంటాడట! అన్నమాచార్యులు అలా అనుంటాడు. ఆయన రోజుల్లో శ్రీనివాస ప్రభువు దర్శనానికి ఇందరు యాత్రికులు వచ్చి ఉండేవారు కాదేమో. ఏడు కొండల ఒడళ్లమీద ఇట్టి దీపాల నగలు అప్పుడు లేవేమో. కొన్ని మెట్లెక్కడం, ఒక చిన్న లోయలోనికి దిగడం, ఒక అధిత్యక అధిరోహించడం, ఆవంత విశ్రాంతి తీసుకోవడం, ఇక్కడముళ్లపొదలు ఒత్తిగించుకోవడం, అక్కడ రాళ్ల కరకుమొనలపై కాలూనడం, అంతలో ఒక మలుపూ, ఇంతలో ఒక తిరుగుడూ, ఒక కొండ అడ్డురావడం, దానిపైనుండే దూరాన దివ్యమందిరస్వర్ణశిఖరసుదర్శన దర్శనం లభిస్తూండడం, మళ్లీ బలం ఉత్సాహం కలగడం, మళ్లీ కొండెక్కడం-ఆరోజుల్లో తిరుపతి యాత్రకి జీవితానికి ఉన్నంత అర్థం ఉండేది. ఇప్పుడు లేదనను. ఇప్పటి యాత్రిక

కోటిలో విశ్వాసంతోపాటు మానవుని అసహాయత కనబడుతుంది. అప్పటి యాత్రికకోటిలో విశ్వాసంతోపాటు గాఢ శ్రద్ధా, అకుంఠిత దీక్షా, పరమపదం చేరుకొని తీరుతాను అనే సంకల్పం గోచరించేవేమో. పరమపదానికి అడ్డదారులు వాహనసౌకర్యాలు లేవు. ఏ గుడ్డిదో, కుంటిదో విశ్వాసమే మేలు అవిశ్వాసంకన్న. నేటి అవిశ్వాసికి తీర్చిన మార్గంలేదు, చేరుకొనే గమ్యస్థానం లేదు.

నాకు ఈ తిరుమలకు మరోవిధాన రావాలని ఉంది. ఈసారి వచ్చినప్పుడు ఆ సమయాన కృష్ణరజని అంచులలో బంగారు రేఖలు పాకుతూండాలి. స్వామి పుష్కరిణినుండి నీటి చలువలతో పద్మగంధాలు మోసుకువచ్చే వేకువగాలులు నా నుదురు నిమురాలి. నేను ఏడుకొండలూ మెల్లెక్క సాగాలి. స్వామి కొలువులో ఒకమూల ఒదిగి నిలబడాలి. తీరా ప్రభువు వీక్షణం నామీద రవంత నిలిచాక నాకు బిడియమూ భయమూ రాకుండా ఉండాలి. 'నీవు నాకోసం ఏమి తెచ్చావు, అని నా ప్రభువు నావైపు చేయిచాపాలి. రంగు రంగుల ధూళితో శబలితమైన నా జోలెలోని బరువులు ఆయన పాదాలముందు కుమ్మరించబోవాలి. అలాగ కుమ్మరించడమే మిటి.

కదలు నెవో మరల నాయెదలో ఒత్తిలి గీతులు
నిదురించే పులుగు గూటి విదిచే రెక్కల వోలె!

అప్పుడు ప్రభువు అనుజ్ఞ నివ్వాలి. నాకు గొంతు పూర్తిగా రావాలి. నాస్వామిపై ఒక్క ప్రభాత మంగళగీతం పాడాలి. అందాకా ఏదీరజనీ, "కృష్ణరజని" నుండి ఆ గేయం-

"నీ యింటికి పిలువకు, నను లోనికి రమ్మనకు,
రేయని, నీ వీథిని బడిపోయే యేకాకినని !
దారివెంట కలలేవో సారెసారె ఏరుకుంటు
ఏరెరుగనిపాట ఏకతారపైని మీటుకొంటు
పోయేవానిని వీనిని, నీ యింటికిపిలువకు !
తలుపు తీసి పిలిచినటులు తల ఊపకు,
అలవి కాని మమతలు నాయెడ చూపకు, నన్నాపకు,
నిలువ లేను, కృష్ణరజని తెలవారగనే, స్వామి
కొలువున, మంగళవిభాత కలగీతిక పాడవలయు".

Blank Page

Blank Page

102

Check List			
Book Number	CPHT 133	Date	17/6/20
Front Cover	yes	Back Cover	yes
Blank Pages	CI, iivi, 100, 101		
Missing Pages	~~NO~~ 45 to 46		
Prepared	Sandhya	Scanned	Jeeva
PS		Pages	119